

Utrecht University

BEVRIENDE PARTNERS EN VURIGE VIJANDEN

WILLEM VAN ORANJE IN HET PATRONAGESYSTEEM VAN FILIPS II
(1555-1575)

Kyllian van der Put | ID: 6276458 | Schoonboomstraat 33-1 1069 BE Amsterdam |
Masterscriptie | 22-06-2018 | Begeleider: drs. Yuri van Hoef | 2de lezer: dr. Lars Behrisch
15885 woorden

Samenvatting

Patronagesystemen en patroon-cliënt relaties waren de dominante factor in hoe de macht in de 16de eeuw verdeeld was. Toch is dit onderwerp door historici uit het verleden bewust en onbewust onderbelicht gebleven. Deze scriptie onderzoekt het patronagenetwerk van Filips II, één van de belangrijkste machthebbers uit de 16de eeuw en hoofd van zijn eigen netwerk, aan de hand van Willem van Oranje, die symbool staat voor de mobiliteit die binnen dit netwerk bestond. Daarbij wordt vastgesteld dat patronage staat voor de relatie tussen twee of meer individuen, waarbij één van deze individuen duidelijk een verheven positie heeft over de anderen. Dit kan zowel een verschil in financiële mogelijkheden als in landbezit of adellijke titel zijn. Vervolgens wordt uitgelegd dat Filips weinig tot geen invloed had op de wijze waarop zijn patronagesysteem eruit kwam te zien. Zijn vader Karel V had deze al voor zijn zoon uitgedacht. Dit alles dient ter context voor het feitelijke onderzoek naar de verhouding tussen Oranje en Filips, welke beschreven wordt aan de hand van een archief met meer dan 400 brieven. Met behulp van de theorie van pad afhankelijkheid zal worden betoogd dat een aantal kritieke breekpunten (*critical junctures*) verantwoordelijk zijn voor het kunnen opdelen van de relatie in drie afzonderlijke fasen. In de eerste fase is de relatie tussen Filips en Oranje goed en werken ze veel samen, waarna er een periode start waarin beiden zich van elkaar aan het vervreemden zijn. In de derde en laatste fase was er vrijwel geen contact meer, wat tevens de opmaat bleek te zijn voor een gewapend conflict in de vorm van de Nederlandse Opstand. Afsluitend wordt er een vergelijking getrokken tussen Filips' en Oranje's systeem, waar de verhoudingen tussen Filips en drie prominente leden van zijn patronagesysteem als extra vergelijkingsmateriaal zijn toegevoegd. Hieruit worden de conclusies getrokken dat binnen het patronagenetwerk louter zakelijk contact bestond, persoonlijke aangelegenheden als huwelijken alleen plaatsvonden met toestemming van hoger in het systeem geplaatste edelen en Oranje zich al vanaf 1560 meer focus had op de Duitse adel dan de Castiliaanse adel.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. Wat is patronage?	7
2. Hofhouding en machtsverhoudingen in de 16 ^{de} eeuw	11
2.1. De Habsburgse hofhouding	12
2.2. Habsburgse machtsverhoudingen	15
2.3. Conclusie	19
3. Oranje in Filips' patronagesysteem (1555-1575)	20
3.1. De bevriende partners (1555-1559)	21
3.2. Het begin van het einde (1560-1566)	26
3.3. Definitief van elkaar vervreemd (1567-1575)	29
3.4. Conclusie	31
4. Oranje's patronagesysteem (1555-1575)	33
4.1. Vertrouwen op familie (1555-1559)	34
4.2. Focus op Duitse staten (1560-1575)	36
4.3. Conclusie	39
5. Vergelijking	40
5.1. Overeenkomsten	40
5.2. Verschillen	41
5.3. Granvelle, Alva en Doria	42
Conclusie	46
Bibliografie	49
Bijlage A	56
Bijlage B	57

Inleiding

Vriendschappen tussen wereldleiders zijn een factor die door de gehele geschiedenis een belangrijke rol heeft gespeeld. Denk bijvoorbeeld aan Roosevelt en Churchill of de politieke vrienden die de elite rond Vladimir Poetin vormen. Vergelijkbare situaties kwamen ook voor in de 16de eeuw, waar het patronagesysteem en agentschap een belangrijke invloed hadden op de wijze waarop deze relaties vormgegeven werden. Toch is er in deze context nog weinig concreet onderzoek verricht, terwijl deze wel van belang is. Deze scriptie laat dat belang zien door een analyse te maken van het patronagesysteem van Filips II. Om dit zo goed mogelijk uit te kunnen diepen is er gekozen om de veranderende positie van Willem van Oranje te volgen, aangezien dit voorbeeld illustratief is voor de mobiliteit van deelnemers in dit systeem. Daarbij zullen zowel de persoonlijke als de zakelijke aspecten bekeken worden.

De basis van deze scriptie bestaat uit brieven tussen Oranje en Filips uit het archief van het Huygens ING. Middels de theorie van pad afhankelijk wordt aangetoond dat er een aantal kritieke breekpunten waren (*critical junctures*) die ervoor zorgde dat de relatie van Oranje en Filips een bepaalde richting opging. Aan de hand van de brieven zal gemotiveerd worden welke momenten dit zijn, hoe ze ontstaan zijn en welke gevolgen het had voor de relatie. De brieven rond deze situaties zullen worden aangevuld met secundaire literatuur zoals biografieën en overzichtswerken. Hiermee wordt de bredere context die niet expliciet in de brieven naar voren komt ook meegenomen.

Om een zo goed mogelijke weergave te geven van hoe dit systeem eruitzag, zet het eerste hoofdstuk het begrip patronage uitgebreid uiteen. Hier worden de definities zoals deze binnen verschillende wetenschappelijke disciplines bestaan onderzocht. Aan de hand hiervan zal een definitie geformuleerd worden die aangeeft wat in deze scriptie verstaan wordt onder patronage. Dit is relevant omdat er veel discussie bestaat over wat patronage precies inhoudt. Met dit hoofdstuk wordt de discussie niet opgelost, maar wordt er in ieder geval voor gezorgd dat voor dit werk duidelijk is wat er met patronage bedoelt wordt.

Het tweede hoofdstuk zal zich bezighouden met hoe hofhouding en machtsverhoudingen er globaal in de 16de eeuw uitzagen. Dit is relevant omdat zo de situatie waaruit de patroon zijn beslissingen moest maken duidelijk wordt. Daarnaast laat het hoofdstuk zien hoe patronagesystemen in de 16de eeuw gevormd werden en er concreet uitzagen. Uit deze analyse komt onder andere naar voren dat Filips helemaal geen invloed had op hoe zijn systeem eruit zou gaan zien, maar dat zijn vader Karel V verantwoordelijk was voor de indeling ervan. Daarnaast toont het aan dat er een mate van doorgroeimogelijkheden binnen het systeem was,

waardoor een aantal edelen zijn positie wist te verbeteren, terwijl er ook edelen waren die hun positie zagen verslechteren.

Aan de hand van de kennis uit hoofdstuk 2 analyseert hoofdstuk 3 de veranderende positie van Willem van Oranje in Filips' patronagesysteem. Dat gebeurt middels ongeveer 400 brieven die beiden aan elkaar schreven. Er is voor Oranje gekozen omdat hij bij uitstek een edelman was die zichzelf strategisch wist op te werken in Filips' systeem. Dit hoofdstuk is ingedeeld aan de hand van drie fasen, waarin elke nieuwe fase ingeluid wordt door een kritiek breekpunt. Daarnaast laat het zien dat Filips een specifieke groep edelen om zich heen had verzameld die hij bovengemiddeld vertrouwde. Alleen edelen uit deze specifieke groep hadden toegang tot de hoogste posities zoals onderhandelaar bij vredesprocessen en het überhaupt in levende lijven ontmoeten van Filips. Oranje was een tijd lang één van deze edelen, maar zou hier uiteindelijk buiten gaan vallen. Ook wordt er gekeken naar de onderhandelingen die Oranje voerde rond zijn voorgenomen huwelijk met Anna van Saksen.

Bij wijzen van vergelijking analyseert hoofdstuk 4 of Oranje zelf ook een patronagesysteem bezat en zo ja, hoe zag deze er concreet uit. Zoals deze scriptie later nog explicieter zal betogen, was het namelijk mogelijk om cliënt te zijn in het ene patronagesysteem en zelf ook de patroon te vormen in ander systeem. Uit deze analyse komt naar voren dat Oranje en Filips zeker verschilden in de manier waarop ze hun patronagesysteem invulde. Daarnaast blijkt dat Oranje in zeker mate wel een systeem bezat, maar dat het maar de vraag is hoe groot de relevantie ervan is, zeker in vergelijking met Filips. Pas op het moment dat Oranje zich als leider van de Opstand opwerpt wordt zijn opgebouwde systeem breed aangesproken en relevant. In het afsluitende hoofdstuk, waarin beide systemen nog uitgebreider met elkaar vergeleken worden, komt dit aspect nog meer naar voren en zal er ook een vergelijking plaatsvinden met drie andere, prominente leden van Filips' patronagesysteem.

De relevantie van deze scriptie bestaat uit verschillende componenten. Allereerst is de belangstelling voor patronagesystemen de afgelopen jaren sterk afgenomen, waardoor de meest relevante werken uit de jaren '60 en '80 van de vorige eeuw komen. De meeste definities en theorieën over patronage hebben zich, met uitzondering van de politicologische theorieën, sinds de vorige eeuw niet doorontwikkeld. Daarnaast constateert J.H.M. Salmon dat de focus in onderzoeken over patronage vaak verkeerd lag. Zo wordt er onterecht veel aandacht besteed aan de 17^e en 18^e eeuw, terwijl Salmon stelt dat juist in de 16^e eeuw de wortels liggen. Daarom

komt hij tot de conclusie dat er alleen iets zinnigs te zeggen is over patronage als de 16^e eeuw onderdeel is van het onderzoek.¹

In het debat rond vriendschap en de 16^e eeuw is er, zoals Hutson en Burke laten zien, voornamelijk gekeken naar de rol die het humanisme speelde in de ontwikkeling richting de moderne invulling van vriendschap.² Het onderzoekscluster *Freunde, Gönner, Getreue* van de Universiteit Freiburg heeft weliswaar ook onderzoek gedaan naar patronagesysteem en vriendschappen, maar zij beperken zich voornamelijk tot de fase voorafgaand aan de 16de eeuw. Zo is er ook in dit onderzoeksveld geen aandacht voor de 16^e eeuw, waardoor dit onderzoek een duidelijke aanvulling vormt voor zowel het debat over patronage als vriendschap. Daarnaast liet het onderzoekscluster ook een gat open rond de casus van Filips II, welke deze scriptie ook opvult.

Een ander debat waar deze scriptie, weliswaar in mindere mate, een bijdrage aanlevert is het algemene debat van vriendschappen in politiek. In tegenstelling tot het patronagedebat is er sinds de eeuwwisseling onder aanvoering van wetenschappers als Simon Keller en Graham M. Smith juist een opleving geweest. Een van de redenen hiervoor is, zoals Yuri van Hoef laat zien, de mogelijkheid die onderzoek in vriendschap in politiek geeft om een extra dimensie aan belangrijke gebeurtenissen te geven. Een voorbeeld hiervan is de ontmoeting van Kohl en Mitterrand in Verdun, waar de Franse en Duitse president na de verschrikkingen van de wereldoorlogen naast elkaar stonden als bevriende staten. Het vormde een belangrijk historisch moment in de relatie tussen beide landen.³

De relatie tussen Filips en Oranje is een casus die aansluit bij het hierboven gestelde voorbeeld. De wijze hoe beide heren hun relatie uiteindelijk zagen stuklopen zorgde er mede voor dat er een breuk ontstond tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, waarvan het noorden uiteindelijk onafhankelijk van het Habsburgse Rijk zou worden. De kritieke breukpunten die ervoor zorgen dat een relatie begint of eindigt noemt Matthew Lange *critical junctures*, oftewel de cruciale gebeurtenissen die voor een drastische verandering in de verhoudingen leiden. Deze cruciale momenten zijn duidelijk aanwezig in zowel de casus van Filips als die van Oranje en spelen een cruciale rol in de structuur van deze scriptie.⁴

---

¹ J.H.M. Salmon, *Society in Crisis: France in the Sixteenth Century* (Londen 1975) 13.

² De desbetreffende onderzoeken zijn: Lorna Hutson, *The Usurer's Daughter: Male Friendship and Fictions of Women in Sixteenth-century England* (Londen 1994) en Peter Burke, 'Humanism and Friendship in Sixteenth-century Europe', *Groniek* 134 (Groningen 1996) 91-98.

³ Yuri van Hoef, 'Interpreting Affect Between State Leaders: Assessing the Political Friendship Between Winston S. Churchill and Franklin D. Roosevelt', in: Maéva Clément & Eric Sangar (Eds.), *Researching Emotions in IR: Methodological Perspectives for a new paradigm* (Leeds 2018) 3.

⁴ Matthew Lange, *Comparative-Historical Methods* (Londen 2012) 69-72.

1. Wat is patronage?

Om uiteindelijk een goede analyse van Willem van Oranjes rol in het patronagesysteem van Filips II te kunnen geven, is het van belang de definitie van het begrip *patronage* duidelijk te maken. De Amerikaanse historicus Sharon Kettering noemde patronage een indirecte vorm van macht. Een patroon kan namelijk het gedrag van cliënten beïnvloeden door bij goed gedrag voordelen toe te kennen en bij slecht gedrag deze juist weg te nemen. Voorbeelden van voordelen die de patroon kan geven zijn hoge functies, veiligheid, winstgevende huwelijken of het oplossen van geldproblemen. In ruil hiervoor stelt de cliënt zich ondergeschikt aan de patroon. Wanneer de cliënt niet meer hetgeen levert wat de patroon verlangt is het voordeel voor de patroon weg en zal hij zich tegen hem keren. Kettering noemt patronage dan ook wel de kunst van manipulatie door te belonen of te straffen.⁵

De Franse historicus Roland Mousnier introduceerde het begrip *fidélité* (loyaliteit; trouw) in het debat. Met dit begrip doelde hij op de hechte persoonlijke banden die tussen patroon en cliënt ontstonden. Belangrijk is dat Mousnier met *fidélité* het mentale of emotionele component van patronage beschreef, wat in sommige gevallen ook kon ontbreken. Ook liet Mousnier zien dat het mogelijk was om patronagenetwerken van generatie op generatie over te laten gaan. Deze constatering is van belang rond Filips, aangezien dit zou suggereren dat hij een deel van het netwerk van zijn vader Karel V overerfde, wat inderdaad uit de analyse in hoofdstuk 2 zal blijken.⁶

Geert H. Janssen constateert in de inleiding van zijn werk over het patronagenetwerk van Willem Frederik van Nassau dat patronage en cliëntelisme in de Nederlandse context weinig aandacht heeft gekregen, terwijl er wel veel Franse en Engelse historiografie beschikbaar is. Dit komt niet door het ontbreken van dit soort netwerken in de Gouden Eeuw, maar door het beeld wat door historici bewust in stand gehouden werd over deze periode. Het beeld van hiërarchische patronagenetwerken, aristocratische decadentie en andere, vergelijkbare zaken passen niet binnen het beeld van de vrije, tolerante Republiek. Pas in de loop van de twintigste eeuw, toen de invloed van nationalistische stromingen in de geschiedschrijving minder dominant werden, kwam het werkelijke beeld aan het licht.⁷

---

⁵ Sharon Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France* (1986) 3-4.

⁶ Roland Mousnier, *État et sociétés sous François Ier et pendant le gouvernement personnel de Louis XIV* (Parijs 1966) 309-315.

⁷ Geert H. Janssen, *Creaturen van de macht: patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005) 15-17.

Henk van Nierop was een van de Nederlandse historici die wel met patronage aan de slag ging. Voor een groot gedeelte bouwt deze scriptie voort op Van Nierops bevindingen. Hij concludeert aan de hand van het netwerk wat Willem van Oranje onderhield dat patronagenetwerken in de Habsburgse Nederlanden bestonden. Daarbij stelt hij dat Oranje's patronagesysteem stopt op het moment dat hij vlucht naar Duitsland. In hoofdstuk 2 zal aan de hand van brieven aangetoond worden zijn systeem niet stopte, maar slecht in andere, intensievere vorm werd voortgezet. Zijn betekenis van het begrip patronage leidt Van Nierop voor een groot deel af van de betekenis die antropoloog Anton Blok aan dit begrip heeft gegeven. Zij zien patronage als tussenpersonen (*brokerage*) die fungeren als bemiddelaar tussen overheid en onderdanen. Ondanks de centralisatiepolitiek van Karel V en uitbreiding hiervan onder Filips kwam deze vorm van patronage volgens Van Nierop in de Nederlanden wel nog voor.⁸

De meest relevante bijdrage die voortbouwt op Van Nierops definitie van patronage is die van Marika Keblusek. Zij legt in haar werk de nadruk op agentschap in de vroeg moderne tijd, oftewel de tussenpersonen die de zakelijke belangen regelt namens een ander persoon. Andere historici focuste volgens Keblusek teveel op het perspectief van de patroon zelf. Zij ziet een belangrijke rol in de relatie tussen patroon en cliënt weggelegd voor agenten, aangezien zij het strategische gat tussen beiden opvullen. De occupatie van een vroegmoderne agent is legio. Zo moet gedacht worden aan secretarissen en diplomaten, maar ook aan soldaten, bankiers en artiesten. Belangrijkste eigenschap voor een agent was de capaciteit om een relatie tussen patroon en cliënt in stand te houden, maar daarnaast waren geografische positie en mobiliteit zeer belangrijk in de keuze van patronen in hun agenten.⁹

De meest relevante bijdrage over Oranje's patronagesysteem komt van Klaus Vetter, die zeer gedetailleerd het hof van Oranje uiteenzette. Vetter stelt dat Oranje in Karel V's en later Filips patronagesysteem kon toetreden door de goede relatie die Karel had met René van Chalon, Oranje's oom waarvan hij de titel 'Oranje' zou erven. Via zijn positie als stadhouder kon Oranje zijn eigen patronagesysteem oprichten, waar hij bijvoorbeeld tijdens crisistijd een beroep op kon doen. De redenen waarom deze edelen zich als cliënt onder Oranje plaatste was

---

⁸ Henk van Nierop, 'Willem van Oranje als hoog edelman: patronage in de Habsburgse Nederlanden?', in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 99 (4) (1984) 651-676, aldaar 651-653.

⁹ Marika Keblusek, 'Introduction. Profiling the Early Modern Agent', in: Hans Cools, Marika Keblusek en Badeloch Noldus (edi), *Your Humble Servant. Agents in Early Modern Europe* (Hilversum 2006) 9-16, aldaar 9-12.

een puur zakelijke, namelijk de voordelen die innige samenwerking voor hen persoonlijk opleverde.¹⁰

Het is belangrijk om in acht te nemen dat de toevoegingen van Kettering, Mousnier, Janssen, Van Nierop en Keblusek gedaan zijn vanuit hun achtergrond als historici. Het debat over patronage rijkt echter veel verder en is mede gevormd door theorieën uit de politicologie, antropologie en andere sociale wetenschappen. Alex Weingrod, van huis uit politicoloog, zet in zijn artikel *Patrons, Patronage, and Political Parties* de verschillen in de definitie van het begrip uiteen. Daarbij laat hij aan de hand van drie verschillende antropologen zien dat enkel de basis van de beschrijving hetzelfde kan zijn, maar dat erachter drie verschillende bedoelingen zitten. Binnen de disciplines zelf is er dus al veel discussie over de juiste omschrijving.¹¹

Weingrod komt tot de conclusie dat antropologen het begrip voornamelijk zien als een vorm van een interpersoonlijke relatie waarbinnen een ongelijkheid in politieke en rituele macht bestaat. Hierdoor kan de cliënt enkel overleven door bemiddeling van de patroon.¹² Daarnaast haalt hij in zijn stuk George Foster aan, die de relatie tussen patroon en cliënt als een verticale relatie ziet. Foster neemt het klassieke voorbeeld van de machtige landeigenaren als patroon en de zwakke horigen als cliënten om zijn argumenten sterker te maken. Hij concludeert dat ondanks dat het verschil in macht aanzienlijk is, beide partijen niet zonder elkaar kunnen. Want mochten de horigen besluiten het werk voor de landeigenaar neer te leggen, dan hebben zowel de landeigenaar als de horigen geen voedsel meer, waardoor beide niet zullen overleven.¹³

Politicoloog Frank Sorauf schreef een artikel over de ontwikkeling van het begrip patronage binnen de moderne politiek. Hij gebruikte het begrip voornamelijk om aan te geven op welke wijze de politieke partijen aantrekkelijke banen onder de eigen leden verdelen of andere voordelen geven aan mensen in ruil voor electorale ondersteuning. Daarbij valt op dat de focus binnen de politicologie veel meer naar de politieke partijen gaat in plaats van naar individuele politici.¹⁴ Ook in een recenter artikel geven politicologen Lenka Bustikova en Cristina Corduneanu-Huci aan dat er nog altijd discussie is over de precieze betekenis van patronage en cliëntelisme. Zelf formuleren zij patronage als de relatie tussen politici en

---

¹⁰ Klaus Vetter, *Am Hofe Wilhelms von Oranien* (Leipzig 1990) 31-37.

¹¹ Alex Weingrod, 'Patrons, Patronage, and Political Parties', in: *Comparative Studies in Society and History* vol. 10 4 (Juli 1968) 377-400, aldaar 377-379.

¹² Ibidem.

¹³ George Foster, 'The Dyadic Contract: A Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village', in: *American Anthropologist* Vol. 63 (1961), aldaar 1281.

¹⁴ Frank Sorauf, 'The Silent Revolution in Patronage', in: *Public Administration Review* vol. 20 1 (Winter 1960) 28-34, aldaar 28-30.

stemgerechtigden waarin bepaalde voordelen gegeven worden in ruil voor hun stem. Het gaat hierin om een herhaaldelijke interactie die vraagt om sterke symmetrie en professionaliteit.¹⁵

Volgens Weingrod is het grootste verschil tussen de benadering van politicologen en antropologen dat de politicologen het begrip meer zien als een element uit de politiek wat zich altijd voor heeft gedaan en er voor altijd zal zijn. Er zullen altijd politici zijn die geen moeite hebben om stemmen binnen te halen middels een wederdienst. Antropologen daarentegen leggen logischerwijs het begrip meer uit vanuit de relatie en verhoudingen tussen personen. Zij zien het voornamelijk als een ‘scheve’ relatie, oftewel een sociale relatie tussen mensen waarbij er een specifieke ongelijkheid bestaat. Antropologen trekken de reikwijdte van het begrip dus verder op tot buiten de politieke context en gebruiken het ook bij gedachten over de gewone man.¹⁶

Nu de bijdrage van verschillende wetenschappers uit diverse disciplines beschreven zijn, is het van belang welke definitie van patronage en cliëntelisme er voor dit werk gesteld wordt. Wanneer we in acht nemen dat er uiteindelijk specifiek gekeken gaat worden naar het patronagesysteem en casussen uit de 16e eeuw, is het logisch dat de uitleg uit de politicologie niet gebruikt gaat worden. Onder patronage wordt in dit werk de relatie tussen twee of meer individuen verstaan, waarbij één van deze individuen duidelijk een verheven positie heeft over de anderen. Dat kan zowel in financiële mogelijkheden zijn als in landbezit of adellijke titel. De ‘minderwaardige’ individuen zoeken steun bij de patroon voor eigen gewin, maar eventueel ook uit angst voor represailles van de patroon wanneer de relatie een negatieve wending krijgt.

---

¹⁵ Lenka Bustikova en Cristina Corduneanu-Huci, ‘Patronage, Trust, and State Capacity: The Historical Trajectories of Clientelism’, in: *World Politics* vol. 69 2 (April 2017) 277-326, aldaar 278-279.

¹⁶ Weingrod, ‘Patrons, Patronage, and Political Parties’, 379-381.

2. Hofhouding en machtsverhoudingen in de 16de eeuw

Voordat er ingaan wordt op de casussen van Willem van Oranje en Filips II is het van belang uiteen te zetten hoe het rijk en het hof van Filips ingedeeld waren, aangezien deze uniek waren voor zijn tijd. Dit hoofdstuk zal laten zien dat deze indeling niet alleen aan Filips zelf toe te schrijven was, maar dat de belangrijkste stappen in dit proces al gezet werden in de tijd dat Filips' vader Karel V nog aan de macht was, terwijl andere stappen bijvoorbeeld het gevolg waren van ontwikkelingen in landen uit de omgeving. Daarnaast laat het hoofdstuk zien hoe machtsverhoudingen en patronagesystemen in de 16de eeuw gevormd werden en er in de praktijk uitzagen.

Ook zal dit hoofdstuk kort ingaan op het karakter van Filips, zodat de wijze waarop hij met anderen omging beter begrepen kan worden. Vervolgens zal er ingegaan worden op de inrichting en besturing van de rest van zijn rijk. Hoe zag de 'samengestelde monarchie', zoals Helmut Koenigsberger het rijk noemde, er precies uit? Dit is relevant omdat Filips regeerde over meerdere gebieden die elk een eigen cultuur en tradities kenden en hij hiervoor de inrichting van bestuur hierop aanpaste. Ook de precieze invulling van het hof en of er wel zoiets als een hofhouding bestond, komen aan bod. Afsluitend zal er kort ingegaan worden op een aantal voorbeelden van personen aan het hof en in het rijk die symbool staan voor de wijze waarop Filips agentschap, patronage of simpel gezegd het hof invulde.

De karaktereigenschappen van Filips II zijn een veelbesproken onderwerp in de historiografie en is van belang om zijn manier van handelen goed te kunnen begrijpen. Zoals Robert Watson in de 18de eeuw al aangaf werd 'geen enkel karakter ooit door verschillende historici in zulke tegenstellige kleuren geschetst als dat van Filips'.¹⁷ Er is dan ook veel discussie of Filips van nature een kwaadaardig persoon was, of dat dit een beeld is wat later door historici is neergezet. Carl Bratli, die aan het begin van de 20ste eeuw als eerste een biografie over het karakter van Filips schreef, komt tot de conclusie dat hij als kwaadaardig vorst bekend is geworden aangezien hij de machthebber was in de hoogtijdagen van de Inquisitie. Onterecht, want eigenlijk was dit beleid afkomstig van zijn vader en zou bijvoorbeeld uit briefcorrespondentie tussen hem en de hertog van Alva blijken dat hij een tegenstander was van het uitvoeren van de Inquisitie buiten Spanje.¹⁸

John Rule en John TePaske gingen na Bratli nog verder door te stellen dat Filips een voorliefde bezat voor gerechtigheid, maar dat hij over het algemeen genomen pessimistisch

---

¹⁷ Robert Watson, *The History of the Reign of Philip II. King of Spain. Vol II* (St. Andrews 1777) 408.

¹⁸ Carl Bratli, *Philippe II, Roi d'Espagne. Etude sur sa Vie et son Caractere* (Parijs 1912) 3-16, 102-119.

ingesteld was.¹⁹ John Lynch laat juist zien dat Filips over zowel een harde als een zachte kant beschikte. Zo was Filips iemand die niet in paniek raakte of zijn gevoelens liet zien, ook niet toen zijn Armada zwaar gehavend en zonder enig resultaat terugkwam uit Engeland. De brieven die Lynch bekeken heeft tussen Filips en zijn dochters Isabelle en Catherine laten zien dat hij tegen hen een simpele, tedere en bovenal lieve vader was, wat wijst op mogelijke amicale en vriendschappelijke trekken.²⁰

Oranje is zelf voor een groot deel verantwoordelijk voor het slechte beeld dat over Filips is gaan bestaan. Zo wordt hij gezien als één van de grondleggers van de *leyenda negra*, oftewel de Zwarte Legende, waardoor Filips bekend is komen te staan als een tiran en verschrikkelijke vorst.²¹ Daarnaast werden Oranje en Filips al bij de eerste optekeningen van de Nederlandse geschiedenis door historici als Emanuel van Meteren en Pieter Christiaanzoon Bor als tegenpolen neergezet.²² Anderen historici als Jan Wagenaar en John Lothrop Motley zijn hier vervolgens op gaan doorbouwen, terwijl deze aanname onjuist is.²³ Deze scriptie zal laten zien dat zij tot deze verkeerde conclusie kwamen doordat zij zich teveel focuste op de periode van de Nederlandse Opstand, waarin beide heren inderdaad duidelijke opponenten van elkaar was. Daarvoor was echter een lange periode waarin de verhouding compleet anders was. Beide heren hadden elkaar nodig voor de versteviging van de eigen positie waardoor er een vorm van patronage ontstond.

2.1. De Habsburgse hofhouding

Om het patronagesysteem goed te kunnen begrijpen is het belangrijk om te weten hoe tijdgenoten van Filips de rol van de koning voor zich zagen. Irwing Thompson laat zien dat de Spaanse samenleving een soort verbintenis aanging met hun koning. De koning kreeg vertrouwen en de volledige macht in handen met de opdracht om voor vrijheid, vrede en gerechtigheid te zorgen. In ruil daarvoor was het volk vertrouwen, behulpzaamheid en gehoorzaamheid verschuldigd. “Wederkerigheid is de merg van de relatie tussen koning en

---

¹⁹ John Rule en John TePaske, *The Character of Philip II. The Problem of Moral Judgements in History* (Boston 1963) 28-32.

²⁰ John Lynch, *Spain 1516-1598. From Nation State to World Empire* (Oxford 1991) 257.

²¹ Peter Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots: The Political Culture of the Dutch Revolt* (Cornell 2008) 226-229.

²² De historische werken: Emanuel van Meteren, *Historie der Nederlandscher ende Haerder Na-buren Oorlogen en geschiedenissen tot den Jare 1612* (1599) & Pieter Christiaanzoon Bor, *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandscher oorlogen, geduyrende de regeringe vande hertoginne van Parma, de hertoge van Alba, ende eensdeels vanden groot commandeur* (Leiden 1617).

²³ De historische werken: Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie. Deel 7* (Amsterdam 1752) & John Lothrop Motley, *History of the United Netherlands: from the death of William the Silent to the twelve years' truce* vol. 2 (New York 1866).

koninkrijk”, zoals Thompson dit zelf samenvat. Zelfs bij de ‘gewone’ man, die verder nooit dicht in de buurt van Filips zou komen, was gebonden aan een vorm van patronage.²⁴

Het gebied waar Karel en later Filips over regeerde noemt Koenigsberger een ‘composite monarchies’. Deze gedachte is essentieel, aangezien het bij uitstek laat zien waarom de verhoudingen en patronagesystemen binnen het Habsburgse Rijk zo belangrijk waren. De Spaanse kroon bestond uit verschillende koninkrijken die allen bestuurd werden door eenzelfde heerser. Deze heerser kon vanzelfsprekend niet altijd in elk deel van zijn rijk zijn, waardoor hij voor plaatsvervangers diende te zorgen. De Spaanse oplossing hiervoor was het instellen van raden die bestonden uit zowel lokale als Castiliaanse leden.²⁵ Zoals John H. Elliott laat zien was deze oplossing voor de heerser ideaal: hoge, lokale edelen konden via de raad commentaar leveren op het bestuur, terwijl de Castiliaanse raadsleden ervoor konden zorgen dat het grotere belang van de heerser vertegenwoordigd en verdedigd werd.²⁶

Er was in dit geval dus een situatie waarin beide partijen profijt aan elkaar hadden. Lagere, lokale elite kon door trouw uit te spreken tegenover Filips meer macht, gezag en titels verkrijgen. Zo was de Spaanse vorst het hoofd van de Orde van het Gulden Vlies, een zeer exclusieve ridderorde waar enkel de meest vooraanstaande edelen lid van konden worden. Bekende leden waren onder andere de hertog van Alva, Alexander Farnese maar ook Willem van Oranje. Het aanzien van deze orde was dus aanzienlijk en edelen die tot lid benoemd werden stegen dan ook flink in aanzien bij Filips II. Het merendeel van de trouwelingen van Filips was dan ook afkomstig uit deze groep ridders, wat mede kwam door de eed die voor deze ridderorde bestond, namelijk het expliciet trouw zweren aan koning en geloof.²⁷

Zoals Koenigsberger en Elliott aangeven bestond de Spaanse monarchie uit verschillende hoven die veelal gebonden waren aan een specifiek gebied. Mocht de vorst niet aanwezig zijn dan was iemand vanuit deze hofhouding aangewezen als zijn plaatsvervanger. Deze kon de rol als regent, gouverneur of viceroy aannemen, welke allemaal afhankelijk waren van de privileges en lokale structuur van het specifieke gebied. Maria-Jose Rodríguez-Salgado stelt dat, ondanks de grote mate van absentie van Filips aan de verschillende hoven, dat tijdgenoten deze huishoudens wel als zodanig bestempelde. Voor tijdgenoten was de plaats

---

²⁴ Irwing A.A. Thompson, ‘Absolutism in Castile’, in: *Crown and Cortes. Government, Institutions and Representation in Early-Modern Castile* (Aldershot 1993) 69-98, aldaar 72.

²⁵ Helmut G. Koenigsberger, ‘Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe’, in: *Theory and Society* 5 (1978) 191-217, aldaar 202-209.

²⁶ John H. Elliott, ‘A Europe of Composite Monarchies’, in: *Past & Present* 113 (November 1992) 48-71, aldaar 50, 54-55.

²⁷ Violet Soen, *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 2009) 57-58.

waar centraal vanuit geregeerd werd en welke soeverein was een ‘hof’, ondanks dat dit enkel een lokaal gebied besloeg.²⁸

Filips was vanaf het begin van zijn regeerperiode op zoek naar één centrale plaats waaruit hij zijn rijk zou besturen, mede geïnspireerd door Frankrijk, Engeland en het Ottomaanse Rijk. Dit had onder andere te maken met het competitieve karakter dat in deze tijd in Europa heerste. De plaats voor deze hoofdstad kon voor Filips in zowel Toledo als in Valladolid of Madrid zijn, zolang het maar in Castilië zou zijn. Castilië was een deel van het rijk wat hem veel geld opbracht doordat deze tak van zijn rijk er een wereldrijk in Zuid-Amerika op nahield. Wanneer Filips zijn wereldrijk vanuit daar zou regeren kon hij van dichtbij ervoor zorgen dat deze aanvoer van voornamelijk goud kon blijven bestaan en gaf hij de edelen van Castilië een belangrijke positie wat ook hen tevreden hield. De keuze voor Filips’ hoofdstad was dus breder gemotiveerd dan alleen een plaats waar hij een persoonlijke voorkeur bij had, maar er hing ook een duidelijk politiek idee aan vast.²⁹

Redworth en Checa laten zien dat de Castiliaanse kroon in tegenstelling tot andere koningshuizen een lange traditie van ceremonies kende. Wel geven zij aan dat er gediscussieerd kan worden in welke mate er echt sprake was van een hofhouding, aangezien zij terecht opmerken dat er niet echt een centrum van de macht was waar alles gebeurde, maar meer een netwerk van paleizen wat middels loyaliteit aan de koning bij elkaar hing. Onder Karel V ontstond een breuk in de mate van connectie tussen de Bourgondische en Castiliaanse hofhouding. De belangrijke posities werden aan het Bourgondische hof geplaatst, terwijl het Castiliaanse hof vooral in stand werd gehouden om de banden met de Spaanse elite warm te houden en voor de eerste genoemde belastinginkomsten.³⁰

Toen Karel in 1548 de contouren van Filips’ hof ging inrichten deed hij dit niet volgens Castiliaanse maar Bourgondische etiquette. Er werden wekenlang trainingen gehouden om de nieuwe regels aan te leren en het aantal edellieden aan het hof werd flink vergroot. Over de reden van deze omslag bestaat een hoop discussie. Redworth en Checa komen met een uitleg die door deze scriptie ondersteunt wordt, namelijk dat een Bourgondische invulling van het hof Filips zou helpen om steun in de noordelijke delen van zijn rijk te verkrijgen. Het moment om deze keuze voor te houden, namelijk vlak voor Filips’ kennismakingsreis in onder andere de

---

²⁸ Maria-Jose Rodríguez-Salgado, ‘The Court of Philip II of Spain’, in: Ronald G. Asch en Adolf M. Birke (edi.) *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age* (Londen 1991) 205-244, aldaar 207.

²⁹ Rodríguez-Salgado, ‘The Court of Philip II of Spain’, 208.

³⁰ Glyn Redworth en Fernando Checa, ‘The Kingdoms of Spain. The Courts of the Spanish Habsburgs 1500-1700’, in: *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Régime 1500-1700* (Londen 2000) 43-66, aldaar 43-47.

Nederlanden, ondersteunt deze gedachte.³¹ De vervreemding met Castilië werd hierdoor vergroot, terwijl de Castiliaanse hofhouding de hoeveelheid functies zag afnemen. Er werd gevreesd dat het bemoeilijkt zou worden om naar de Bourgondische hofhouding over te stappen, maar deze integratie bleek helemaal niet zo lastig te zijn. Wel bleef een deel van de Cortes van Castilië, de hofraad die de koning moest ondersteunen bij beslissingen, tot het einde van de 16de eeuw strijden voor de herinvoering van de Castiliaanse etiquette.³²

Volgens John Lynch faalde Karel uiteindelijk in het voor zich winnen van de Castiliaanse edelen. Buitenlanders kregen de belangrijkste functies en de problemen van Spanje werden niet als een prioriteit gezien. Dit lokte een reactie van de Cortes uit, die onder andere eiste dat Karel de wetten van Castilië zou respecteren, buitenlanders uit hun positie zou ontheven en het Spaans zou gaan leren, iets wat hij eerder niet beheerste vanwege zijn opvoeding en leven in de Nederlanden. Aangezien Karel afhankelijk was van de financiële bijdrage uit Castilië, stemde hij met een deel van de afspraken in en stelde hij daarmee een aanzienlijke subsidie voor de komende drie jaar veilig. Dit voorbeeld laat zien dat de verhoudingen tussen de verschillende gebieden ten tijden van zowel Filips als Karels gespannen waren en dat zorgvuldige diplomatie de enige oplossing hiervoor was.³³

Het jaar 1548 vormt dus een belangrijk breekpunt in de invulling van het Habsburgse hof en is wellicht nog belangrijker dan de uiteindelijke abdicatie van Karel V een aantal jaar later. De beslissingen zorgden voor een tweeledige reactie, waarbij aan de ene kant de banden met de noordelijke delen van het rijk werden aangehaald, terwijl aan de andere kant de Castiliaanse edelen verder van het rijk werden vervreemd. Des te interessanter is de keuze van Filips om zijn hoofdstad juist wel in Castilië te plaatsen, terwijl Karel altijd in Brussel zetelde. Hiermee wist Filips Castilië wel voor zich te winnen, maar vervreemde hij zich juist weer van de Nederlanden, wat gevolgen had voor zijn positie in de Nederlanden.

2.2. Habsburgse machtsverhoudingen

De wijze waarop Filips invulling gaf aan zijn hof was volgens Helen Nador nieuw binnen de Castiliaanse context. Zo was het huishouden aan het hof klein, reisde de heerser zelf heel Castilië af voor het regelen van zaken en waren de rituelen en tradities nog beperkt. Nader, die zich baseert op ooggetuigenverslagen van personen aan Filips hof, concludeert dat de invulling

---

³¹ Redworth en Checa, 'The Kingdoms of Spain. The Courts of the Spanish Habsburgs 1500-1700' 47.

³² Raymond Fagel, 'Het Bourgondische hof van Karel V als koning van Spanje. De hofstaat van 21 juni 1517', in: *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* 180 (2014) 69-137, aldaar 75-76.

³³ John Lynch, *Spain under the Habsburgs. Volume One: Empire and Absolutism 1516-1598* (Oxford 1981) 39-40.

aan het hof wellicht anders was dan onder zijn vader, maar dat hij juist de instructies die Karel V had meegegeven opvolgde. Belangrijk te vermelden is dat Nador zich vooral op de eerste fase van Filips regeerperiode richt waar hij inderdaad nog veel reisde, terwijl hij later zijn paleis in Madrid vrijwel niet verliet en daardoor anders bekeken werd door onder andere Oranje.³⁴

Het idee dat het voor de edelen die wel aan het hof van Filips woonden gemakkelijker was om hem in levende lijven te spreken is niet juist. De meest recente schattingen laten zien dat tussen de 1200 en 1500 personen aan het hof van Filips moeten hebben geleefd, wat een extra dimensie geeft aan de afstand die er tussen vorst en hofhouding moet hebben bestaan.³⁵ Filips liet de edelen in de verste uithoeken van zijn paleis plaatsen. Hoe dichter men bij de privé vertrekken van Filips geplaatst werd, hoe belangrijker deze specifieke persoon was. Zo werden de ruimte die aan de vertrekken van Filips grensde bewoond door de hertog van Alva, totdat het gezin van Filips uitbreidde en ook deze ruimten tot privévertrekken werden omgebouwd. De strikte afsluiting van zijn vertrekken was nieuw voor de Castiliaanse context en kwam voort uit de invloeden van de Bourgondische traditie, oftewel de wijze waarop hofhouding eruit zag in onder andere de Nederlanden.³⁶

Als we kijken naar de invulling van het netwerk van Filips stelt Rodríguez-Salgado terecht dat de secretarissen de spil in het verhaal waren. Zij hielden namens Filips contact met de verschillende raden van zijn rijk en informeerden de koning daarover. Zo bezochten zij bijeenkomsten, maakten zij samenvattingen voor Filips en zagen zij de koning ook als een van de weinigen in persoon. Filips zag in dat de informatie die deze personen ter inzage kregen hoogst vertrouwelijk was en vond het dan ook lastig om werk te delegeren. Daarom werd het voor elke secretaris verboden om het werk van anderen in te zien of giften aan te nemen. Filips had moeite met de regulering van machtsstromen in zijn rijk, maar sloeg tegelijkertijd adviezen van anderen hoe het beter zou kunnen telkens resoluut af.³⁷

Daarnaast bestond het hof nog uit anderen personen zoals hofnarren en de *portero de cámara*, oftewel de heer van de slaapkamer. Dat de macht en relaties tussen deze lagere personen in de hofhouding en de vorst zelf groot kunnen zijn, laten Susanne Kubersky-Piredda en Salvador Salort Pons zien aan de hand van Gonzalo de Liaño. De Liaño was zowel hofnar als *portero de cámara* aan Filips' hof, maar ging als agent ook naar Italië toe om de relaties met de Medici aldaar op peil te houden. Hij reisde meerdere malen naar hen af en zorgde ervoor dat

---

³⁴ Helen Nader, 'Habsburg Ceremony in Spain: The Reality of the Myth', in: *Historical Reflections* vol. 15 1 (Lente 1988) 293-309, aldaar 294-297.

³⁵ Alvar Ezquerra, *Felipe II, la corte y Madrid en 1561* (Madrid 1985) 15-18.

³⁶ Rodríguez-Salgado, 'The Court of Philip II of Spain', 212-215.

³⁷ *Ibidem*, 226-227.

de cadeaus over en weer aankwamen. Daarnaast was hij een belangrijke spil in de kunstaankopen die Filips deed en gaf hij de Medici-familie advies welke cadeaus gepast en gewaardeerd zouden worden door Filips.³⁸

Kunsthandelaren en agenten die de buitenlandse relaties voor de vorst onderhielden waren geen bijzonderheid, maar wat Gonzalo de Liaño interessant maakt was zijn verschijning. Ondanks dat expliciete bewijzen ontbreken, wordt door wetenschappers ondersteunt dat De Liaño een dwerg was. Het houden van dwergen en andere *hombres de placer* was niet per se iets speciaals wat enkel aan het hof van Filips plaatsvond. Dwergen en mensen met andere afwijkingen werden overal in de 16^e eeuw aan hoven aangetrokken voor verschillende doelen. Allereerst zorgde ze voor een vorm van entertainment, aangezien hun uiterlijk grappig of schattig kon overkomen. Maar belangrijker was het feit dat deze personen meer dan gemiddeld afweken van wat als de ideale mens beschouwd werd. Wanneer Filips omringd zou zijn door dwergen en andere mensen met afwijkingen, zou een ieder gemakkelijker de volmaaktheid van de vorst kunnen inzien.³⁹

Toch blijkt de hoeveelheid dwergen, dwazen en andere afwijkende personen aan het hof van Filips groter dan gemiddeld. Dat is opvallend, aangezien zijn vader in de instructies die hij aan hem schreef nog expliciet het advies gaf om niet te intieme contacten te onderhouden met 'locos'. Over het algemeen genomen liepen de verschillende edelen in Filips' rijk met De Liaño weg. Toch waren er ook mensen bij die twijfelde aan de oprechtheid en eventuele opdracht die De Liaño vanuit Madrid meekreeg. Hij kwam dusdanig dicht bij de binnenste kringen van de Medici dat hij de meeste roddels en militaire informatie die aan hun hof rondzong direct opving. Volgens verschillende tijdgenoten zou hij deze info als een soort spion doorspelen naar Filips, die hier natuurlijk profijt uithaalde.⁴⁰

Natalie Zemon Davis onderzocht de cultuur achter het geven en ontvangen van giften in het Frankrijk van de 16de eeuw. Zij toont aan dat het systeem van het geven van cadeaus de basis was voor het creëren van solidariteit voor zowel edelen als gewone burgers. Binnen hoven werd het geven van giften op een zeker punt dusdanig normaal dat er een compleet systeem om gebouwd zou worden, vergelijkbaar met de rol die voor De Liaño weggelegd was in Filips' patronagesysteem. Daarnaast kon het geven van geschikte of grote cadeaus ervoor zorgen dat

---

³⁸ Susanne Kubersky-Piredda en Salvador Salort Pons, 'Travels of a Court Jester: Gonzalo de Liaño, Art Agent at the Court of King Philip II of Spain', in: *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* (Leiden 2014) 213-232, aldaar 226.

³⁹ Kubersky-Piredda en Salort Pons, 'Travels of a Court Jester: Gonzalo de Liaño', 218-219.

⁴⁰ Ibidem, 220-221.

hogere posities verworven werden, terwijl ongepaste giften ervoor konden zorgen dat iemands positie in het patronagesysteem aanzienlijk verslechterde.⁴¹

Het bezitten en goed onderhouden van een uitgebreid netwerk was dus van essentieel belang voor elke heerser in de vroegmoderne tijd. De netwerken brachten de heerser kennis over de gang van zaken in een specifiek gebied of branche, maar konden er ook voor zorgen dat hun eigen positie verder verstevigd werd. De rol van agenten werd steeds belangrijker en uitgebreider, voornamelijk door de groei van de administratieve wereld binnen het Spaanse rijk. Naast de groei van agenten rond Filips laat Thomas Dandeleet een ontwikkeling zien van agenten die namens lagere edelen gingen werken. Marcantonio Colonna, een aristocraat uit de Italiaanse Colonna-familie, is een voorbeeld van iemand die via agenten zijn positie bij Filips II probeerde te verstevigen. De casus van Marcantonio laat zien dat de bureaucratische wereld langzaam aan het veranderen was en dat zijzelf voortaan ook personeel hadden voor hun belangenbehartiging.⁴²

Colonna realiseerde zich goed dat de brieven die hij of een van zijn agenten aan Filips schreven eerst door verschillende lagen van functionarissen moest voordat ze wellicht ooit de koning zelf zouden bereiken. Dit baarde hem zorgen, aangezien hij in het verleden in een persoonlijk conflict was geraakt met een van de belangrijkste personen aan Filips' hof: kardinaal Granvelle. Colonna realiseerde zich dat de beste manier om diplomatie te beoefenen nog altijd het zelf afreizen naar de koning was. Later zou blijken dat zijn reis aan Filips in 1584 de laatste in zijn leven zou zijn, aangezien hij onder verdachte omstandigheden in Spanje zou overlijden. Eerder raakte ook Willem van Oranje in conflict met Granvelle, waarna Filips ook de kant van Granvelle koos. Hier wordt in hoofdstuk 2 dieper op ingegaan.⁴³

Het verhaal van Colonna laat zien dat het onderhouden van relaties zeker niet zonder gevaar was. Er was altijd een mogelijkheid dat iemand naast het belang van de vorst ook nog een eigen belang diende, wat zulke verstrekkende gevolgen kon hebben dat men het niet zou overleven. Thomas Kirk stelt in *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* ook dat het fenomeen van agentschap van fundamenteel belang was voor de samenlevingen waar Filips heerser over was. Die conclusie trekt hij aan de hand van de Doria-familie uit Genua, wat ten tijde van Filips' regering een onafhankelijke republiek was. De focus

---

⁴¹ Natalie Zemon Davis, *The Gift in Sixteenth-Century France* (Oxford 2000) 165-166.

⁴² Thomas James Dandeleet, 'Between Courts. The Colonna Agents in Italy and Iberia, 1555-1600', in: Hans Cools, Marika Keblusek en Badeloch Noldus, *Your Humble Servant: Agents in Early Modern Europe* (Hilversum 2006) 29-38, aldaar 30.

⁴³ Ibidem, 36-38.

legt hij op Andrea Doria, een voormalig *condottiero*, oftewel leider van een professioneel vrij leger dat door verschillende partijen ingehuurd werd, waaronder de Franse koning Frans I.⁴⁴

In een later stadium van dezelfde oorlog zou Doria van zijde wisselen en voortaan de Spaanse belangen vertegenwoordigen. De relatie tussen Doria en Filips zal in het vergelijkende hoofdstuk nog verder uitgediept worden, maar de stelling van Maria-Jose Rodríguez-Salgado is hier al relevant. Zij is heel stellig dat er niet zoiets als vriendschap aan het Spaanse hof bestond. Zelfs binnen de familiale sfeer was alles gebaseerd en gebouwd op een uitwisseling van macht en gunsten. De afstand die Filips wellicht onbewust creëerde door zijn rijk vanuit Madrid te regeren gaven hem een soort aura van respect, die grensde aan een vorm van angst voor zijn persoon. Op sommige momenten liet Filips de situatie misschien wel iets te ver los, waardoor fractievorming en verzet (zoals in hoofdstuk 2 en 3 beschreven worden) konden ontstaan.⁴⁵

2.3. Conclusie

Concluderend had Filips zelf maar weinig invloed op de wijze waarop hij zijn rijk inrichtte en daarmee indirect ook op de wijze waarmee hij in contact stond met lagere adel. Zijn vader Karel V voerde de wijzigingen door aan de hand van hoe hij dacht dat het rijk het beste aan zijn zoon kon worden overgeven. Dit deed hij niet alleen in de wijze waarop de hofhouding ingevuld zou moeten worden, maar ook in de wijze waarop de politieke structuur van de verschillende gebieden van het rijk vormgegeven diende te worden. De samengestelde monarchieën zorgde ervoor dat patronagesystemen en agentschappen onvermijdelijk waren voor goed bestuur. Filips had wel degelijk mogelijkheden gehad om de invulling van zijn vader te negeren, maar nam uiteindelijk in volle overtuiging de invulling van zijn vader over.

De delen van Filips rijk werden bestuurd middels raden gebonden aan de Spaanse kroon. De macht die het Spaanse Rijk had rijkte zover dat op papier onafhankelijke staten als Genua actief toenadering zochten voor eigen gewin. De casus van Andrea Doria laat zien dat goede banden met Filips inhield dat je aanzien ten opzichte van bijvoorbeeld andere lokale edelen flink kon groeien. Filips liet deze relaties onderhouden door verschillende mensen die gebonden waren aan zijn hof. Dat konden belangrijke figuren zijn als de hertog van Alva, maar zoals de Gonzalo de Liaño laat zien konden dat ook hofnarren en andere lagere leden van de hofhouding zijn.

---

⁴⁴ Thomas Kirk, 'Giovanni Andrea Doria: Citizen of Genoa, Prince of Melfi, Agent of King Philip II of Spain' in: *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* (Leiden 2014) 59-70, aldaar 59-62.

⁴⁵ Rodríguez-Salgado, 'The Court of Philip II of Spain', 205-206, 241-242.

3. Oranje in Filips' patronagesysteem (1555-1575)

Mon Cousin,

Voz lettres que par le présent porteur m'avez escript, m'ont renouelléle desplaisir que j 'avois eu de la mort de la Princesse, vostre feu compaigne, pour la payne et tristesse en laquelle suis bien assehuré vous vous trouvez. Et n'estoit pour ce besoing vous excuser que n'aviez encoires peu venir faire rapport de vostre négociation de Francfort ce que bien se peult recouvrer pour quant serez ung peu plus à repoz de vostre esprit, selon que ne doute vous sçaurez par vostre prudence bien porter cestuy inconvenient patiamment et vous en conformer au bon plaisir de Dieu, et ainsi que l'ay enchargé au personnaige qu'ay envoyé pardelà, le vous dire plus au long de ma part. A ta n t.⁴⁶

Citaat 1: Filips II spreekt zijn medeleven uit na de dood van Oranje's eerste vrouw, Anna van Egmond.

Nu er uitgebreid gekeken is naar de situatie in Filips' rijk kan er dieper ingegaan worden op de relatie die hij onderhield met Willem van Oranje. Daarbij wordt zowel naar het persoonlijk als het zakelijke aspect van de brieven gekeken. Binnen het persoonlijke aspect ligt de nadruk op de vragen of alleen familieleden vertrouwelingen van Filips konden worden, of Filips als streng katholiek andersgelovigen ook duidelijk anders behandelde in de omgang en zal er gekeken worden of er bijvoorbeeld ook gesproken werd over gemeenschappelijke interesses en hobby's. Zo kan er een goede weergave plaatsvinden van de wijze waarop het patronagesysteem in de praktijk vormgegeven werd en hoe de positie van Oranje hierin steeds wijzigde.

Binnen het zakelijk aspect zal aan de ene kant gekeken worden naar de mate van eigen belang in de relatie, aangezien het 'voor wat, hoort wat'-principe een belangrijke rol speelde in patronagesystemen. Werd er bijvoorbeeld direct aan elkaar geschreven dat als de een geldbetaling zou voldoen, de ander daar dan bepaalde goederen voor zou krijgen? Daarnaast zal er gekeken worden voor welk belang de persoon staat: staat deze voor bijvoorbeeld een bepaald gebied, voor de eigen familie of voor een nog ander doel? Er wordt geprobeerd hier een antwoord op te geven door briefcorrespondentie tussen beiden, die bestaat uit meer dan 250 brieven, aangevuld met ongeveer 400 brieven van en naar andere relevante personen zoals de verschillende landvoogden en kardinaal Granvelle.

De brievencorrespondentie tussen Filips en Oranje bevinden zich in een digitaal archief wat onderdeel is van het Huygens ING en beslaan een periode van 1555 tot 1576. Dit werk zal dan ook zijn focus beperken tot deze specifieke 20 jaar. De hoeveelheid brieven die per jaargang aan elkaar geschreven werden zijn niet evenredig verdeeld. Zo werden de meeste brieven geschreven in 1555 (75 brieven), terwijl tussen 1568 en 1575 in totaal maar zes brieven direct

---

⁴⁶ Filips II aan Willem van Oranje, 26-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6647 (geraadpleegd 28-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6647>.

aan elkaar geschreven werden. Dit heeft alles te maken met de veranderde politieke verhoudingen tussen beiden, welke in deze periode flink onderkoeld waren.

Periode	Aantal brieven
1555-1559	208 brieven
1560-1566	36 brieven
1567-1575	9 brieven

Wanneer de brieven als aantallen per jaar in een tabel samengevoegd worden blijkt dat er duidelijk drie fasen in de correspondentie tussen Oranje en de aan Spanje gelieerde personen bestaan. Zoals verderop in dit hoofdstuk naar voren komt zijn deze drie fasen aan de hand van de politieke relatie tussen Oranje en Filips te verklaren. De eerste fase loopt van 1555 tot en met 1559 en vormt een periode waarin Oranje en Filips veel aan elkaar schreven. Deze periode wordt gevolgd door de periode van 1560 tot en met 1566, waarin de verhoudingen tussen Filips en Oranje langzaamaan verslechteren en Oranje's positie in het patronagesysteem achteruit is gegaan. De laatste fase loopt van 1567 tot en met 1575, waarin Oranje zich officieel af heeft gezet tegen de Spaanse overheersing en beide heren elkaar niet meer schrijven, maar wel aan anderen over elkaar schrijven.⁴⁷

3.1. De bevriende partners (1555-1559)

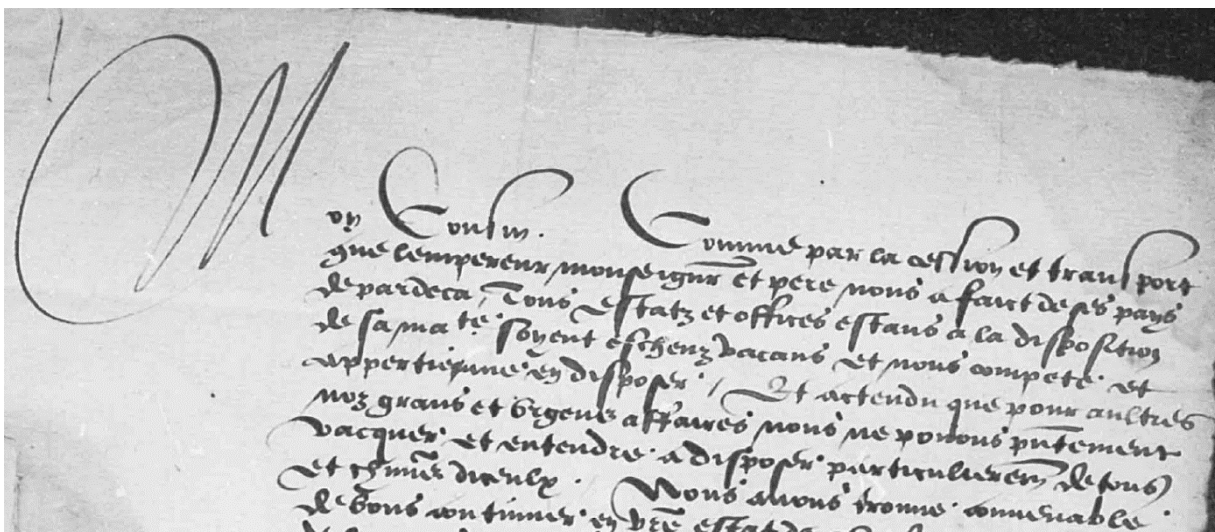
Naast de verschillen in hoeveelheden en inhoud van de brieven per periode markeert het begin van elke periode ook een andere plaats van Oranje in het patronagesysteem van Filips. Allereerst de periode 1555-1559, waar Oranje en Filips nog innig samenwerkten en Oranje voor Filips fungeerde als een van de belangrijkste contactpersonen binnen de Nederlanden. Zo was Oranje als een van de generaals aan Spaanse zijde verwickeld in de oorlog tegen Frankrijk. De Europese grootmachten waren met elkaar in oorlog geraakt nadat de Franse koning Hendrik II een poging wilde doen om de macht in Italië terug te veroveren ten koste van de Habsburgers. Met Italië aan haar zijde zou Frankrijk zijn positie als machtigste land van Europa kunnen terugveroveren. Eerder sloten het Ottomaanse Rijk en de Fransen al een verbond nadat de Ottomanen Tunesië verloren aan de Habsburgers. Deze alliantie zou voort blijven bestaan tot de tijd van Napoleon.⁴⁸

---

⁴⁷ Zie Bijlage A.

⁴⁸ Roger Crowley, *Empires of the Sea. The Final Battle for the Mediterranean, 1521-1580* (Croydon 2008) 59-62.

Oranje werd destijds als generaal aangesteld door Filips' vader, Karel V, waarna ook Filips na het abdiceren van zijn vader vertrouwen uitsprak in Oranje.⁴⁹ De brieven correspondentie in deze fase focust zich voornamelijk op het informeren over de status van de oorlog en de bespreking van gewenste vervolgstappen. Wat opvalt is dat Oranje continu blijft vragen of het budget verhoogd kan worden. Al in de eerste brief die hij schreef nadat ook Filips zijn vertrouwen uitgesproken had in hem verzocht hij de koning om meer geld voor de troepen beschikbaar te stellen. Oranje stelde voor om als tegenprestatie zijn kolonels op te dragen de eed aan Filips af te leggen, om aan Filips te laten zien dat zijn mannen net zo trouw en loyaal aan hem zouden zijn als zij eerder aan zijn geabdiceerde vader Karel V waren.⁵⁰

Fragment van brief die Filips II naar Willem van Oranje stuurde. Mededeling dat hij aan mag blijven als generaal tijdens de Italiaanse Oorlogen. Hier valt de amicale aanhef 'Mon cousin' op.

De brieven die beide heren in deze periode aan elkaar stuurden diende enkel een zakelijk belang. Oranje had telkens iets van Filips nodig om zijn eigen manschappen en dus die van Filips tevreden te kunnen stellen. Meestal ging het dan om geld, maar er waren ook verzoeken voor extra manschappen of geneesmiddelen. Filips' reactie hierop was wisselend. Het ene moment zag hij de noodzaak en leverde hij hetgeen waar Oranje om vroeg, maar het andere moment leek hij er bewust voor te kiezen om er geen gehoor aan te geven. Een verklaring hiervoor werd gegeven door Drelichman en Voch, die stellen dat de financiële mogelijkheden simpelweg ontbraken.. Zij concluderen dat het faillissement van de Spaanse staat van 1557 een proces was

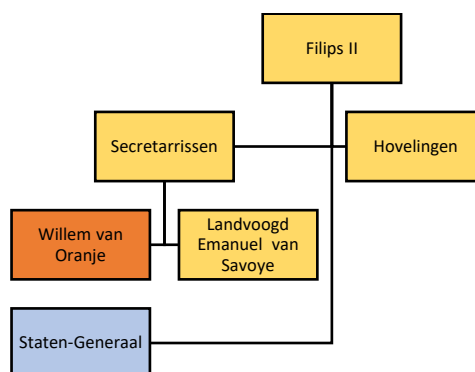
⁴⁹ Filips II van Spanje aan Willem van Oranje, 27-10-1555, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6019 (geraadpleegd 20-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6019>.

⁵⁰ Willem van Oranje aan Filips II, 28-10-1555, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6412 (geraadpleegd 20-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6412>.

wat al vele jaren ervoor was ingezet. Hierdoor zou Filips zich extra uitgavenposten helemaal niet kunnen veroorloven, wat ook blijkt uit zijn reacties.⁵¹

Gesprekken over andersgelovigen en de eventuele acties die tegen hen genomen zouden moeten worden waren in deze eerste fase nog niet aan de orde. De focus lag op het beëindigen van de strijd in Noord-Afrika, alvorens andere thema's de revue zouden gaan passeren. In deze brieven is de consequente aanhef die Filips gebruikt opvallend. Elke brief die hij Oranje schreef begint hij met 'Mon cousin', oftewel mijn neef, terwijl beide heren geen directe familie van elkaar waren. Toch koos Filips ervoor om Oranje op een amicalere manier aan te schrijven dan de normale gang van zaken was, wat wijst op een relatie die in deze fase verder rijkte dan enkel het zakelijke aspect. Hierover wordt dieper ingegaan in het vergelijkende hoofdstuk waarin bondig ingegaan wordt op de relatie die Filips met Doria, Granvelle en Alva had.

Natuurlijk stond Oranje vanuit adellijk perspectief als 'prins' ook daadwerkelijk hoger in aanzien dan andere Nederlandse en buitenlandse edelen. Oranje vond zelf ook dat hij hoger dan anderen stond en het is goed in te denken dat Oranje deze wijze van aanhef van Filips verlangde. Aan de andere kant was deze manier van aanspreken voor Filips een subtiele manier om Oranje het gevoel te geven dat hij daadwerkelijk een bevoorrechte positie had ten opzichte van andere edelen. Uiteindelijk blijkt ook dat Oranje wel degelijk een speciale plaats had binnen Filips patronagesysteem, aangezien hij verschillende belangrijke functies als plaatsvervanger van Filips uitvoerde. Dit zorgde ervoor dat Oranje in het patronagesysteem gelijk geplaatst kan worden met landvoogd Emanuel van Savoye.

Versimpelde weergave verhoudingen patronagesysteem Filips II (1555-1559)

Zo vervulde Oranje tijdens de oorlog ook nog de rol om te zoeken naar financiers. Namens Filips voert hij onderhandelingen met verschillende partijen die bereid zijn om geld aan Filips

---

⁵¹ Mauricio Drelichman en Hans-Joachim Voth, 'The Sustainable Debts of Philip II: A Reconstruction of Castile's Fiscal Position, 1566-1596', in: *The Journal of Economic History* vol. 70 4 (December 2010) 813-842, aldaar 816-820.

te lenen ter bevordering van de oorlog. Een voorbeeld hiervan is het regelen van Engelse kooplieden, die bereid waren een bedrag van 30.000 écus aan Filips te lenen.⁵² Een ander voorbeeld is de aanbeveling om zich te wenden tot Antonio Bonvisy, een koopman uit Lucca die zeer vermogend was, alsmede het benaderen van burgemeesters en schepenen uit de stad Antwerpen.⁵³ Hieruit blijkt Oranje een belangrijke speler te zijn in het financiële web rond Filips. Doordat Filips vrijwel zijn gehele regeerperiode in geldnood heeft gezeten waren deze werkzaamheden voor hem van levensbelang.

Een andere element wat het belang van Oranje voor Filips laat zien is Oranje's rol bij de onderhandelingen over vrede tussen Frankrijk, Engeland en Spanje. Oranje fungeerde hierin, samen met andere vertrouwelingen als Alva en Granvelle, als onderhandelaar voor de Spaanse zijde. Middels brieven hielden beiden elkaar op de hoogte van de voortgang en de eisen die over en weer gesteld werden. Een goed voorbeeld daarvan is onderstaand citaat:

*Mon Cousin,
Par lettres dus seigneur de Venduille, l'ayant entendu par ung sien espie françoys, et celles de Jehan Hayetan qu'avoye envoyé audict Calaix porter lettres à ung anglois, parlant françois, j'ay sceu avec le desplaisir que vous pavez penser, que le VIe de ce mois à la mynuyt la ville de Calaix s'est rendue aux françois*⁵⁴

Citaat 2: Filips II bericht Willem van Oranje over de herovering van Calais door de Fransen. Oranje zat destijds als één van de Filips' vertegenwoordigers aan tafel bij de vredesbesprekingen van de Italiaanse Oorlogen.

In bovenstaand citaat bericht Filips Oranje over de inname van Calais door de Fransen van de Engelsen. Deze informatie zorgde ervoor dat Oranje als onderhandelaar voor een vrede met Frankrijk rekening moest houden met hun hierdoor versterkte positie. Daarnaast is dit citaat een illustratie van zowel het belang wat Oranje voor Filips op dit specifieke moment vormde als het vertrouwen wat beiden in elkaar hadden. Het behalen van een vrede met Frankrijk was erg belangrijk voor Filips, die graag in heel Europa bekend wilde worden als dé leider van de katholieke wereld. Een goede relatie in de vorm van een vrede met Frankrijk was daar een belangrijk element in. Dat hij er dan juist voor koos om Oranje aan de onderhandelingstafel te zetten geeft goed weer op wat voor goede voet beiden op dat met elkaar omgingen.⁵⁵

De onderhandelingen leidde uiteindelijk tot de Vrede van Cateau-Cambrésis. Ook de persoonlijke kant van de relatie tussen Oranje en Filips kwam tijdens de onderhandelingen naar

---

⁵² Willem van Oranje aan Filips II, 11-01-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6633 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6633>.

⁵³ Willem van Oranje aan Filips II, 10-01-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6630 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6630>.

⁵⁴ Filips II aan Willem van Oranje, 08-01-1559, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7707 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7707>.

⁵⁵ Geoffrey Parker, *Imprudent King. A new life of Philip II* (New Haven/Londen 2014) 138-143.

voren. Gedurende deze periode werd de echtgenote van Oranje, Anna van Egmond, ziek. Filips schroomde niet om Oranje middels een brief een hart onder de riem te steken. Hij gaf aan dat hij intens meeleeft met beiden en dat hij ervanuit ging dat de pijn die Anna voelde iets is wat Oranje ook onbewust met zich mee zou dragen. Toen hij het nieuws hoorde stuurde Filips direct een koerier die deze brief aan hem diende af te leveren, met de opdracht om een positief antwoord mee terug te nemen. Hij draagt Oranje op zijn vertrouwen in de Schepper te plaatsen, dé persoon die het lot rond dit soort gebeurtenissen in handen heeft.⁵⁶

Sire,

*La paine et angoisse importable que depuis cinq jours encha je souffre, ayant trouvé à mon arrivement en ceste ville ma très chère et bonne compaigne très grièvement malade, dont elle termina devant hier ses jours entre six et spet heure du matin, est cuase que je n'ay sceu jusque ores me trouver devers pour fiare rapport de mon besoingne de Francfort sur la charge qu'il a pleu à icelle me donner. Et comme je me treuve à présent le plus treste et dolent que homme du monde pourroit estre.*⁵⁷

Citaat 3: Willem van Oranje schrijft Filips II na het overlijden van zijn eerste echtgenote, Anna van Egmond. Hij geeft aan zich 'de meest trieste en treurige man op aarde' te voelen.

Bovenstaand citaat komt uit de brief die Oranje Filips schreef nadat Anna van Egmond was te komen overlijden. Oranje liet zijn emoties zien aan Filips en in de reactie die Filips aan Oranje stuurde lijkt zijn medeleven ook oprecht te zijn. Filips gaf aan dat zijn vrouw altijd zeer respectvol was en een goed persoon. Vanuit zijn kant stuurde hij zijn condoleance, maar wees Oranje erop dat dit verlies een beslissing is waar de hand van God in zichtbaar was. Daarom is het belangrijk dat hij zich niet tegen deze situatie verzet maar juist conformeert. Hij zou daarom moeten bidden tot God en hem bedanken om er zo voor te zorgen dat er goed nieuws en een betere positie zijn kant op komt.⁵⁸

Deze briefuitwisseling laat dus een hele andere kant van de relatie tussen beide heren zien. Hoewel de positie van Oranje in Filips patronagesysteem op het eerste gezicht zich op een hoogtepunt lijken te begeven, is dit maar ten dele waar. Gedurende de onderhandelingen ging het Spaanse Rijk failliet en bood de Staten-Generaal een financieel hulpplan aan, wat bekend is geworden als de Negenjarige Hulp.⁵⁹ Filips was blij met de financiële ondersteuning die hij zou gaan ontvangen, maar was niet te spreken over de parlementaire bemoeienis alvorens er

---

⁵⁶ Filips II aan Willem van Oranje, 24-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6642 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6642>.

⁵⁷ Willem van Oranje aan Filips II, 26-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7186 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7186>.

⁵⁸ Filips II aan Willem van Oranje, 26-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6647 (geraadpleegd 28-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6647>.

⁵⁹ Robert Fruin, *Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog* (Utrecht 2017) (heruitgave) 25-26.

een akkoord was. Ondanks dat ook Filips inzag dat niet alleen Oranje hier schuldig aan was, zorgde deze ontwikkeling wel voor een negatieve ontwikkeling in hun relatie. Vanaf dit moment begon Filips bijvoorbeeld minder brieven te schrijven naar Oranje, wat ook mede veroorzaakt werd door het wegvallen van Oranje's positie als onderhandelaar. De noodzaak om elkaar direct aan te schrijven werd simpel gezegd minder.

Daartegenover staat het definitieve vertrek van Filips in 1559 uit de Nederlanden om vanuit Madrid zijn rijk te gaan regeren. Hierdoor werd de enige wijze waarop Filips te bereiken was middels brieven. Een logisch gevolg hiervan is dat de hoeveelheid brieven toe zou nemen, maar dit is dus niet het geval. Aan de andere kant had Filips het gezag over de Nederlanden vanaf het moment dat hij vertrok uitbesteed aan Margaretha van Parma. Voortaan zou Parma als landvoogdes optreden en ging zij, uiteraard in samenspraak met Filips, over de gang van zaken in de Nederlanden. Hierdoor zou de focus van de correspondentie zich voortaan niet meer direct op Filips gaan richten, maar juist op Parma. Het gevolg was dat de relatie en Oranje's positie in het patronagesysteem een nieuwe fase ingingen.

3.2. Het begin van het einde (1560-1566)

In deze nieuwe fase benoemde Filips Oranje nog wel tot stadhouder van Holland en Zeeland en gaf hem zo een prominente politieke positie. Deze aanstelling ging gepaard met het geven van een instructie die zich voornamelijk op religieuzen richtte. Hier ging Filips zich voor de eerste keer in hun relatie actief bemoeien met hoe Oranje zich diende op te stellen tegenover andersgelovigen. Zo gaf hij hem onder andere de opdracht om degene die zich tegen de kerk, die Filips het meest van alles waard was, keren te straffen en uit te roeien.⁶⁰ De boodschap van de koning kon niet duidelijker zijn en deze brief zorgde er bij Oranje dan ook voor om zich nog sceptischer op te stellen ten aanzien van de Spaanse kroon. Zoals Mout betoogt was Oranje voor een meer gematigde oplossing was ten aanzien van de protestanten, aangezien hij een voorstander was dat iedereen zijn eigen geloof kon bepalen. Deze scriptie sluit zich dan ook bij zijn Mouts stelling aan.⁶¹

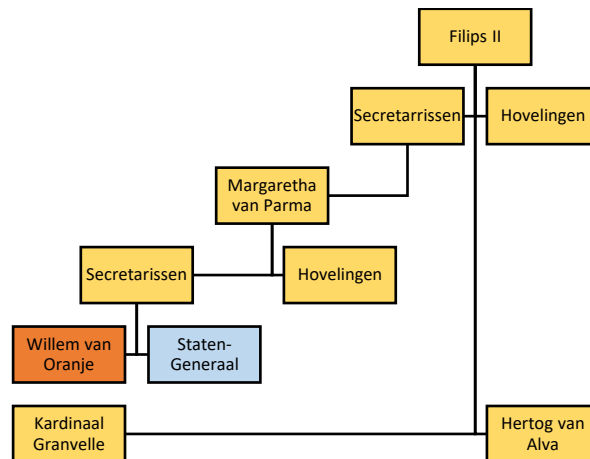
In de periode tussen 1559 en 1567, eenzelfde periode als Margaretha haar landvoogdschap, schreven beiden elkaar in totaal 301 brieven. De inhoud van de brieven die beide elkaar schreven beperkte zich tot zakelijke thema's. Een mooi voorbeeld van hoe het met

---

⁶⁰ Filips II aan Willem van Oranje, 08-08-1559, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7641 (geraadpleegd 13-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7641>.

⁶¹ M.E.H.N. Mout, 'Het intellectuele milieu van Willem van Oranje', in: *BMGN-Low Countries Historical Review* (1984) 596-625, aldaar 608-610.

de nieuwe verhoudingen binnen het patronagesysteem gesteld was blijkt uit de brief die Oranje aan Parma stuurde met het verzoek om het graafschap Nassau te bezoeken, aangezien zijn vader recentelijk overleden was.⁶² Oranje mocht de beslissing om te vertrekken niet zelf nemen en diende op het groene licht van Parma te wachten. In een reactie op zijn brief stond Parma de reis uiteindelijk toe, al gaf ze aan ongerust te zijn over de wijze waarop de Staten-Generaal zich zal gaan bewegen tijdens zijn afwezigheid. Volgens Parma was Oranje namelijk een van de weinigen die het geheel in een bepaalde, voor haar gunstige richting, kon duwen.⁶³

Versimpelde weergave verhoudingen patronagesysteem Filips II (1559-1567)

Ondanks dat in bovenstaand voorbeeld en illustratie de macht van Parma aanzienlijk leek, stelt Geoffrey Parker terecht de vraag bij wie daadwerkelijk de macht lag na het vertrek van Filips uit de Nederlanden. Aan de hand van de briefcorrespondentie komt hij tot de conclusie dat Granvelle dagelijks berichten ontving over de belangrijkste staatszaken, en na verloop van tijd stuurde Filips de belangrijkste orders alleen nog naar Granvelle. Dit liep uiteindelijk zo ver op dat de hoogste edelen in de Nederlanden niet meer met Parma wilde spreken totdat Granvelle vertrokken zou zijn. Het dwong Parma tot het zenden van een ultimatum naar Filips: of hij diende zelf terug te komen naar de Nederlanden, of hij moest Granvelle uit zijn machtspositie ontheffen. Deze druk, versterkt door conflicten in andere delen van Filips' rijk, zorgde er uiteindelijk voor dat Granvelle in 1564 door Filips teruggetrokken werd.⁶⁴

Net als Filips gebruikt ook Parma de aanhef 'Mon cousin' wanneer zij brieven aan Oranje schrijft, om in sommige gevallen zelfs 'Mon bon cousin' als aanhef te gebruiken.

⁶² Willem van Oranje aan Margaretha van Parma, 18-4-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6683 (geraadpleegd 28-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6683>.

⁶³ Margaretha van Parma aan Willem van Oranje, 25-4-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6684 (geraadpleegd 28-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6684>.

⁶⁴ Parker, *Imprudent King. A new life of Philip II*, 202-203, 223-225.

Andersom gebruikt Oranje consequent de meer zakelijke aanhef 'Madame', terwijl hij in een brief over zijn reis door Duitsland de afsluiting 'De Vostre Alteze très-humble serviteur' oftewel 'uw zeer nederige dienaar' gebruikt.⁶⁵ Hier plaatst Oranje zich in de hiërarchie ondergeschikt aan Parma, terwijl Parma zich als een waarlijk plaatsvervanger van Filips positioneerde. Concreet lagen de verhoudingen in het patronagesysteem natuurlijk ook zo, alleen had Oranje onder het bewind van de voormalige landvoogd Savoye nog een vergelijkbare positie (Illustratie 2).

Toch wist Oranje bij het bespreken van bepaalde thema's nog wel direct contact met Filips te krijgen. Een van deze punten was het mogelijke huwelijk van Oranje met Anna van Saksen. In februari 1560 vroeg Oranje Filips toestemming om met haar te trouwen. Hij wees Filips erop dat hijzelf, ondanks haar heidense geloof, trouw zou blijven aan zowel de koning als aan het katholieke geloof. Ook wees hij erop dat de familie van Saksen altijd het beste voor heeft gehad met de Habsburgers, waardoor het onnodig was om te denken dat dit in de toekomst zal veranderen.⁶⁶ Ondanks dat Oranje er alles aandeed om Filips te overtuigen, schreef hij als antwoord terug dat hij eerst het advies van Parma wilde afwachten, alvorens hij toestemming voor het huwelijk zou geven. Filips gaf aan dat hij blij was met de positieve woorden richting hem en het katholieke geloof, maar dat hij dit soort beslissingen altijd pas na advies van Parma maakt.⁶⁷

*Sire, je ne puis aussi délaissier d'aventir Vostre Majesté qu'en Allemagne, les luthériens se doutent fort de lag paix entre Vostre Majesté et le roy de France, et sont après pour se derechef confédérer. Ils vocullent aussi assurer les électeurs ecclésiastique du Rhin que cela ne reournera en leur préjudice, et qu'ils viveront avecq culx en toute amitié, et gareront la paix de la religion, et cela afin que lesdicts évesques aient moins d'occasion de chercher, par crainte, aulleurs, alliance ou protection, au désavantaige et préjudice de l' Empire.*⁶⁸

Citaat 4: Willem van Oranje legt de bezorgdheid van de Duitse edelen over het verbond tussen Filips en de Franse koning bij hem neer.

Meerdere aspecten speelde mee waarom Filips moeite had met het accepteren van dit huwelijk. Naast dat Filips duidelijk niet zat te wachten op een protestante vrouw voor Oranje, speelde ook de achtergrond van Anna van Saksen mee. Zo was zij een prominent lid binnen de Duitse adel en had zij een breed netwerk waar Oranje mogelijk profijt uit kon halen ten faveure van

---

⁶⁵ Willem van Oranje aan Margaretha van Parma, 30-11-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6693 (geraadpleegd 28-3-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6693>.

⁶⁶ Willem van Oranje aan Filips II, 07-02-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6711 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6711>.

⁶⁷ Filips II aan Willem van Oranje, 24-02-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6713 (geraadpleegd 13-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6713>.

⁶⁸ Willem van Oranje aan Filips II, 07-02-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6711 (geraadpleegd 12-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6711>.

zijn eigen positie. Filips' angst was dat Oranje zich onder deze protestante, Duitse edelen zou gaan plaatsen en daardoor niet meer in zijn eigen invloedssferen zou bevinden. Met het afhouden van dit huwelijk zou Filips Oranje beter in toom kunnen houden en kon hij een blijvende beperking leggen op Oranje's protestante contacten.

Uiteindelijk gaven Filips en Parma toestemming voor het huwelijk. Wat wel opvalt is dat Parma uiteindelijk een belangrijke rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van het huwelijk. De positie van Oranje was ondergeschikt aan die van Parma. Ongeveer tegelijkertijd zorgde Filips voor een nieuwe beperking in de macht van Oranje met het invoeren van nieuwe bisdommen. Eerder al was vertrouweling Granvelle aangesteld als kardinaal, maar na de instelling van deze nieuwe indeling kreeg hij de hogere titel kardinaal-aartsbisschop. Filips liet Oranje weten dat de paus deze nieuwe indeling had goedgekeurd, aangezien beiden tot de conclusie waren gekomen dat dit de oplossing was tegen de groeiende ketterij. In de praktijk was deze wijziging een poging Granvelle's macht ten opzichte van de andere edelen in de Nederlanden te vergroten. Filips begon dus langzaam maar steeds meer macht weg te nemen bij de Nederlandse edelen en deze over te hevelen naar eigen vertrouwelingen. De tijd dat Oranje ook nog tot deze selecte groep behoorde was officieel voorbij.⁶⁹

Dat Oranje niet gediend was van zijn nieuwe plaats in het patronagesysteem van Filips bleek het sterkste uit de klacht die hij samen met graaf Egmond opstelt. Hierin gaven beiden aan dat de Staten-Generaal in steeds grotere mate genegeerd werd door voornamelijk Granvelle. Beide heren waren van mening dat besluiten zonder de Staten doorgevoerd werden, waardoor zij zich in hun eer en geweten aangetast voelden. Als oplossing stelden ze voor dat Granvelle door Filips ontslagen wordt.⁷⁰ De reactie die Filips op hun brief gaf is tekenend. Hij ging volledig voorbij aan hun verzoek en gaf hen in plaats daarvan juist de opdracht om meer zorg te dragen voor het katholieke geloof.⁷¹

3.3. Definitief van elkaar vervreemd (1567-1575)

In de laatste fase (1567-1575) was Oranje niet enkel meer van Filips vervreemd, maar was zijn loyaliteit en connectie met de Spaanse kroon steeds meer aan het verdwijnen. Oranje ontpopte zich tot een belangrijke speler binnen het verzet, wat zich in deze fase voornamelijk richtte op

---

⁶⁹ Filips II aan Willem van Oranje, 18-02-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10702 (geraadpleegd 13-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10702>.

⁷⁰ Willem van Oranje aan Filips II, 23-07-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10906 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10906>.

⁷¹ Filips II aan Willem van Oranje, 29-09-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7783 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7783>.

het beleid van de pas gearriveerde hertog van Alva, die als taak van Filips had meegekregen om de onlusten in de Nederlanden te stoppen. Het daadwerkelijke verzet tegen Filips II en zijn rol als heer van de Nederlanden stond tot dat moment nog niet ter discussie. De directe reden hiervoor was het uitbreken van de Beeldenstorm. Voor Filips was dit het startsignaal om in te grijpen. Daarnaast blijkt uit de brieven dat Oranje ook bij Filips in aanzien daalde, voornamelijk vanwege zijn reactie op de Beeldenstorm en eerder al vanwege zijn huwelijk met de Lutherse Anna van Saksen.

Inmiddels wordt deze periode in de historiografie gezien als de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog. Opvallend in de briefcorrespondentie is het vertrouwen wat Filips ondanks alle gebeurtenissen bleef uitspreken in Oranje. Zo schreef hij Oranje dat hij blij was met zijn ingestelde maatregelen tegen ketters en verzocht hem op ingeslagen weg verder te gaan.⁷² Belangrijk detail is dat Filips deze brief schreef nog voor het uitbreken van de Beeldenstorm. Oranje liet naar aanleiding van de steeds strengere plakkatens aan Filips weten het in hem gestelde vertrouwen zeer te waarderen, maar graag uit zijn taken ontheven te willen worden. Daarmee had Oranje zich wellicht losgemaakt van zijn verplichte, politieke taken, maar niet van het patronagesysteem van Filips.⁷³

Vanaf 1566 werd het verzet van de protestanten steeds groter, waarna Filips Oranje het bevel gaf om deze ketterse bijeenkomsten te verstoren.⁷⁴ Ook in een andere brief sprak Filips expliciet het vertrouwen in de prins uit. Hij geeft aan dat hij de gestelde taken rond kettervervolgning aan niemand anders toevertrouwde dan aan hem.⁷⁵ Naast dat Oranje al eerder aangegeven had geen behoefte meer te hebben in het vervullen van de gestelde taken, lijkt het er ook sterk op dat hij de situatie niet vertrouwde. Al voor de definitieve komst van de hertog van Alva gaf Oranje aan dat hij vanwege ‘particuliere zaken’ naar Duitsland te vertrekken.⁷⁶

Door deze beslissing stapte Oranje als het ware uit het patronagesysteem van Filips. Voortaan allieerde hij zich openlijk met de protestante, Duitse edelen waar Filips rond het huwelijk met Anna van Saksen nog een stokje voor wilde steken. De basis voor een goede patroon-cliënt relatie was hier verdwenen, aangezien Filips geen machtige positie meer wilde

---

⁷² Filips II aan Willem van Oranje, 03-02-1565, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10893 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10893>.

⁷³ Willem van Oranje aan Filips II, 27-05-1566, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 12640 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=12640>.

⁷⁴ Filips II aan Willem van Oranje, 31-07-1566, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7572 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7572>.

⁷⁵ Filips II aan Willem van Oranje, 01-08-1566, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10897 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10897>.

⁷⁶ Willem van Oranje aan Filips II, 22-04-1567, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1521 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1521>.

reserveren voor Oranje, terwijl Oranje niet meer zijn best deed om Filips vertrouwen te winnen. In Duitsland zou Oranje beginnen met het bouwen van een leger wat de aanval op Alva moest gaan openen. In 1568 zou Filips Oranje nog direct aanschrijven met het verzoek zich te verantwoorden wegens ongehoorzaamheid jegens Filips, waar Oranje uiteraard niet op reageerde.⁷⁷

Andersom reageerde Oranje ook nog eenmaal op Filips. In een brief deed hij zijn beklag over het optreden van Alva, waarin hij Filips vroeg om Alva uit zijn taken te ontheven en de tirannie jegens de Nederlandse bevolking te laten stoppen.⁷⁸ Uiteraard gaf Filips op zijn beurt hier weer geen gehoor aan, waarna er geen brieven naar elkaar toegestuurd zouden worden. De situatie die zou volgen is bekend, waarin Oranje gewapend een aanval op de Nederlanden zou uitvoeren waaruit een brede opstand zou ontstaan die na vele jaren de onafhankelijkheid van de noordelijke Nederlanden zou verwezenlijken. Oranje zou uiteindelijk zelf de strijd niet ongeschonden uitkomen en zou het leven laten in 1584, wanneer hij in Delft neergeschoten werd.

3.4. Conclusie

Concluderend onderhielden Filips II en Willem van Oranje enkel een zakelijk contact. Ondanks de amicale aanhef die Filips gebruikte en de correcte aanhef die Oranje stevast aansloeg moet geconcludeerd worden dat dit enkel als functie had om de wederzijdse zakelijke belangen te waarborgen. Oranje zat tot het moment dat Filips de Nederlanden verliet wel in de belangrijkste cirkel contacten van de koning. Zo zocht hij naar financiers, onderhandelde hij mee in de Vrede van Cateau-Cambrésis en werd hij benoemd tot stadhouder van Holland en Zeeland. De neerwaartse spiraal werd ingezet na het in 1558 aannemen van de Negenjarige Hulp, het eindigen van de oorlog waardoor Oranje's belangrijke positie wegviel en het steeds meer bivakkeren in protestante kringen.

In 1559 vertrekt Filips voorgoed naar Spanje, waarna de directe briefcorrespondentie tussen beide heren tot een minimum beperkt wordt. Vanaf dit moment dient Oranje voor staatszaken bij landvoogdes Margaretha van Parma te zijn en creëerde Filips een extra laag tussen hem en Oranje. Tegelijkertijd begint niet alleen de fysieke afstand tussen Oranje en Filips te groeien, maar is ook duidelijk zichtbaar dat Oranje zichzelf steeds verder van de Spaanse

---

⁷⁷ Filips II aan Willem van Oranje, 19-01-1568, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 9072 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=9072>.

⁷⁸ Willem van Oranje aan Filips II, September 1573, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10065 (geraadpleegd 20-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10065>.

kroon aan het vervreemden was. Dat kwam voornamelijk door de invloedrijke rol die Filips voor Granvelle ingeruimd had, waardoor de andere edelen (en voornamelijk Oranje) zich steeds verder beperkt voelde in hun macht. In de laatste fase probeerde Oranje zich buiten de invloed van Filips te plaatsen en begon hij de strijd tegen Alva's beleid, waarmee hij een breuk forceerde die zou leiden tot een onafhankelijke, Nederlandse staat.

4. Oranje's patronagesysteem (1555-1575)

In de vorige twee hoofdstukken is gekeken naar hoe de hoven en patronagesystemen van de 16de eeuw er in de praktijk uitzagen, waarna de positionering van Willem van Oranje in Filips II's patronagesysteem uitgediept is. Maar ook op een nog lagere schaal kwamen patronagesystemen voor, zoals in het geval van Oranje. Ook hij bezat een systeem met contacten die de prins ondersteunden om de eigen positie te verbeteren of die Oranje gebruikten om juist zelf gewin uit te behalen. Dit hoofdstuk zal dit patronagesysteem van Oranje uitdiepen op eenzelfde wijze als eerder gedaan is met Filips zijn systeem. Daarvoor zal gebruik gemaakt worden van hetzelfde briefarchief.

Net als bij Filips was het patronagesysteem van Oranje niet statisch, maar onderhevig aan veranderingen met de tijd. Hierdoor zijn ook in dit systeem zogenaamde *critical junctures* aan te wijzen en is er een onderscheid in fasen aan te merken. De eerste fase start in 1544 wanneer Oranje de titel *Prins van Oranje* erft van zijn neef René van Chalon en door keizer Karel V naar het katholieke, Brusselse hof wordt gehaald voor het vervolg van zijn opvoeding. Deze periode loopt door tot 1555, wanneer Filips tot heer van de Nederlanden benoemd wordt en Oranje voortaan gehoorzaam aan hem dient te zijn. De tweede fase loopt vanaf 1555 tot het moment dat Willem van Nassau, Oranje's vader, in 1559 overlijdt.⁷⁹

Periode	Willem van Nassau	Jan van Nassau	August van Saksen	Lodewijk van Nassau	Filips van Hessen
1555-1559	67 brieven	1 brief	9 brieven	3 brieven	8 brieven
1560-1566	Geen brieven	49 brieven	166 brieven	57 brieven	86 brieven
1567-1575	Geen brieven	149 brieven	79 brieven	73 brieven	4 brieven

Met het overlijden van Oranje's vader viel zijn belangrijkste raadgever weg en startte de derde fase in zijn patronagesysteem. Hierin moest Oranje opzoek naar nieuwe partners met wie hij belangrijke zaken kon bespreken. Daarbij valt hij voornamelijk terug op familieleden als zijn broers Jan en Lodewijk van Nassau, maar ook August van Saksen speelt tussen 1561 en 1568 een prominente rol in de adviezen en raad die Oranje tot zich neemt. Om zo goed mogelijk een vergelijking met Filips te kunnen trekken, zal dit hoofdstuk zich beperken tot eenzelfde periode als hoofdstuk 2, oftewel inzoomen op brieven van 1555 tot en met 1575. Dat is mede mogelijk

---

⁷⁹ Zie Bijlage B.

doordat de momenten waarop de *critical junctures* in het patronagesysteem van Filips zich bevinden ongeveer op gelijke momenten zijn als die in het systeem van Oranje.

4.1. Vertrouwen op familie (1555-1559)

Zoals hierboven al aangegeven, was de belangrijkste vertrouwenspersoon voor Oranje tussen 1555 en 1559 zijn vader Willem van Nassau. In deze periode schreven beide heren elkaar 67 brieven, waar voornamelijk zakelijke thema's in besproken werden. Zo bespraken ze welke posities in bepaalde onderhandelingen met andere edelen ingenomen dienden te worden. Aan de hand van de brieven komt duidelijk naar voren dat beide heren een gezamenlijke belang dienden, namelijk het beste voor de gehele familie te realiseren. Willem van Nassau zag zelf natuurlijk ook in dat hij niet lang meer te leven had en wilde de familie zo goed mogelijk achterlaten voor het nageslacht. Oranje zou na zijn vaders dood het hoofd van de familie worden, vandaar dat deze hem gevraagd en ongevraagd van allerlei advies voorzag.

Een mooi voorbeeld van hoe netwerken en de verhoudingen in de 16de eeuw eruitzagen was een verzoek wat Willem van Nassau aan Oranje deed. Zoals in hoofdstuk 1 uitgelegd, ging het Bourgondische hof binnen de Habsburgse erflanden een steeds belangrijker rol spelen. Willem van Nassau erkende deze verandering en verzocht Oranje om te onderzoeken in hoeverre het mogelijk was om Oranje's broers Jan, Lodewijk en Adolf van Nassau ook onderdeel te laten worden van dit geheel.⁸⁰ In een reactie hierop gaf Oranje aan dat hij informatie ingewonnen had voor zijn broers en somde een aantal personen op die zijn vader zou kunnen benaderen om het proces van toelating gemakkelijker te laten verlopen.⁸¹

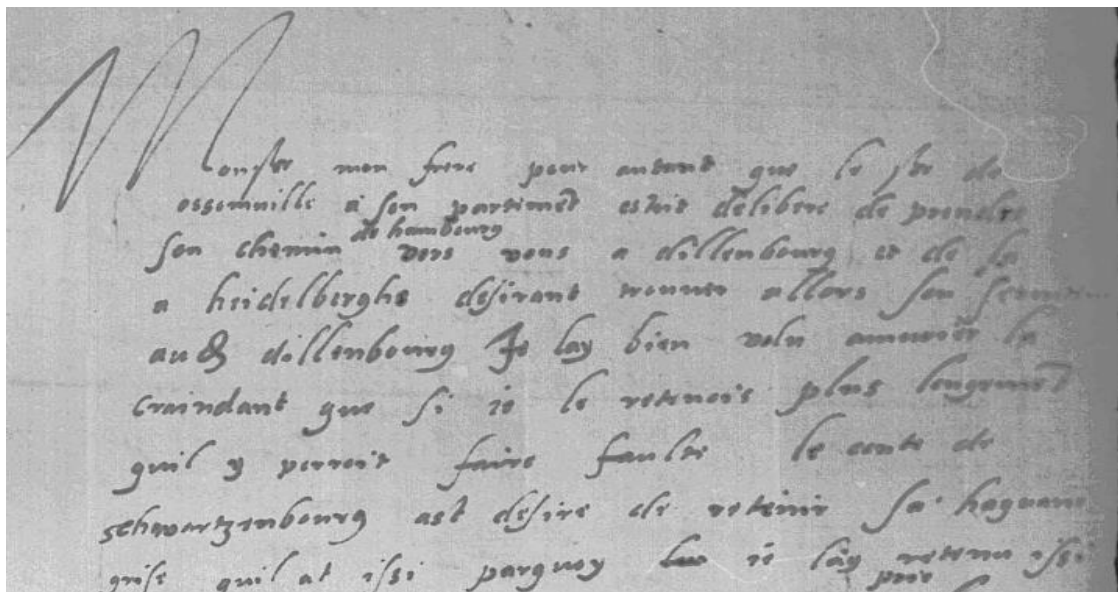
Dit verzoek laat een aantal interessante dingen zien. Allereerst laat het zien dat het mogelijk was om een verzoek bij iemand neer te leggen die onderdeel was van een bepaald hof met het verzoek om andere personen hier ook onderdeel van uit te laten maken. De samenstelling van deze hoven was dus niet statisch, maar kon uitgebreid worden met anderen van buitenaf. Daarnaast laat het zien wat voor machtige positie Oranje zelf verworven had nadat hij de titel 'Orange' erfde van zijn oom en de rest van zijn jeugd ging doorbrengen aan het hof van Karel V. Zijn vader moest een beroep op hem doen om de positie van zijn zonen te versterken, terwijl het op het eerste gezicht logischer lijkt dat juist hij de lakens uitdeelt en ervoor zorgt dat de positie van zijn eigen zonen verbetert.

---

⁸⁰ Willem van Nassau aan Willem van Oranje, 25-07-1556, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1426 (geraadpleegd 25-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1426>.

⁸¹ Willem van Oranje aan Willem van Nassau, 20-12-1556, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1431 (geraadpleegd 25-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1431>.

Met het overlijden van Oranje's vader in 1559 verloor hij ook zijn belangrijkste vertrouwenspersoon. Dit gat werd vervolgens voornamelijk door directe familie opgevuld zoals zijn broers Jan en Lodewijk van Nassau, maar ook de keurvorst August van Saksen mocht zichzelf rekenen tot de vertrouwelingen van Oranje. Allereerst de correspondentie met Jan van Nassau, die zich voornamelijk beperkte tot de besprekingen van leningen en andere geldzaken. Hier was sprake van vrijwel alleen zakelijk contact. Jan van Nassau vormde voor Oranje in de begindagen van de Opstand een belangrijk persoon. Zo spraken ze uitgebreid over religieuzen zaken zoals deze zich in Frankrijk ontwikkelden, waar de Franse protestanten een beroep deden op andere protestanten voor ondersteuning.⁸²

Originele handgeschreven brief van Willem van Oranje aan Jan van Nassau waarin de interne toestand rond religie in Frankrijk besproken werd.

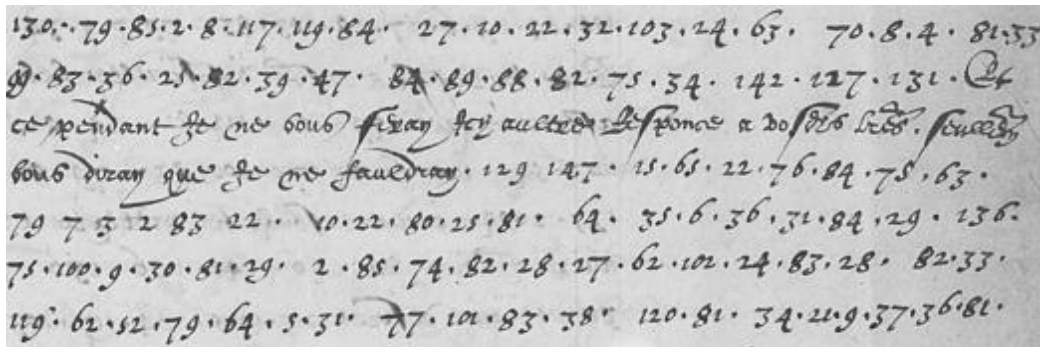
Interessant aan de brieven over deze hulpvraag is dat Oranje in eerste instantie aan Jan van Nassau aangaf dat zij niet op het Franse verzoek in zouden gaan. Maar in brieven die verderop in datzelfde jaar hierover geschreven werden stuurde Oranje juist aan op het zoeken naar financiers en troepenmachten voor de strijd.⁸³ Uit de briefwisseling van Jan en Oranje blijkt dat zij goed op de hoogte waren van spanningen in andere delen van Filips' rijk en dat zij ook inzagen wat de voordelen daarvan voor hun eigen strijd konden zijn. Oranje constateerde bijvoorbeeld dat de Moren ook in conflict waren geraakt met Filips door de maatregelen die hij tegen hen nam vanwege hun afwijkende religie. Hij hoopte dat Filips zijn handen hieraan al

⁸² Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 26-12-1569, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5178 (geraadpleegd 10-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5178>.

⁸³ Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 17-03-1570, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5186 (geraadpleegd 10-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5186>.

dusdanig vol zou hebben, dat hij geen tijd en ruimte meer zou hebben om in de Nederlanden te kunnen ingrijpen.⁸⁴

Oranje's broer Lodewijk van Nassau speelde een belangrijke rol in de eerste dagen van de Opstand. Beiden waren in verschillende delen van de Nederlanden bezig met de aanval op Alva. In 1572 benoemde Oranje Lodewijk tot luitenant-admiraal, waarmee hij opnieuw liet zien alleen familie te vertrouwen om hooggeplaatste functies in zijn naam in te nemen.⁸⁵ Samen bespraken ze onder andere de mogelijke dreiging van militair ingrijpen door de Franse koning Karel IX, die samen met Filips II een voorstel aan beiden deed om hen in Duitsland te houden. Zo bood Filips Oranje aan om de rente die hij nog verschuldigd was terug te betalen, terwijl Karel IX Lodewijk de optie bood om voor hem te komen werken. Er werd dus nog een laatste poging gedaan om het conflict niet verder te laten escaleren, maar helaas voor Filips en Karel IX was dit onbespreekbaar.⁸⁶

Handgeschreven brief van Willem van Oranje aan zijn broers Lodewijk, Jan en Hendrik van Nassau met cijferschrift.

Waar eerder Oranje zijn brieven stevast zonder codetaal of andere cryptische omschrijvingen verstuurde, schreef hij zijn broers nu brieven waarvan een deel uit cijfertaal bestond. Lodewijk besprak onder andere met keizer Maximiliaan II over zijn positie in het conflict, wat dusdanig gevoelige informatie was dat het niet veilig was dit zonder codetaal te versturen.⁸⁷

4.2. Focus op Duitse staten (1560-1575)

Door de veranderende politieke situatie begon Oranje zijn focus te verplaatsen naar de Duitse staten. Met Filips van Hessen onderhield Oranje een relatie die vanwege de familiegeschiedenis

⁸⁴ Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 20-02-1570, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5184 (geraadpleegd 30-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5184>.

⁸⁵ Willem van Oranje aan Lodewijk van Nassau, 27-03-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 2329 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=2329>.

⁸⁶ Lodewijk van Nassau aan Willem van Oranje, 27-03-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 12712 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=12712>.

⁸⁷ Lodewijk van Nassau aan Willem van Oranje, 05-05-1573, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5596 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5596>.

van beiden gedoemd was te mislukken. Dit kwam door een conflict in erfopvolging rond het Duitse graafschap Katzenelnbogen wat al in het jaar 1500 begon. Ongeveer 60 jaar later speelde het conflict nog en waren het de kinderen en kleinkinderen van de laatste graaf van Katzenelnbogen die tot een oplossing dienden te komen. In 1557 kwamen beide partijen dan eindelijk tot een akkoord, waarna de briefwisseling tussen Oranje en Hessen startte. Een groot deel van deze briefwisselingen concentreerde zich op de afhandeling van het conflict in de vorm van de afspraken zoals deze in het verdrag opgenomen waren. Zo bespraken ze onder andere de voorwaarden voor de uitbetaling van een geldbedrag aan Hessen via brieven.⁸⁸

Na het ratificeren en uitvoeren van het gesloten verdrag werd Hessen steeds meer een strategische partner voor Oranje. In de brieven die Oranje aan hem schreef valt onder andere de aanhef op. Steevast ving hij aan met ‘Hochgeborner Fürst, freundlicher lieber Herr und Vetter’.⁸⁹ Hieruit blijken de waardering en het respect die Oranje ondanks de conflicten uit het verleden voor hem had. Dat blijkt ook uit de goedkeuring die Oranje aan Hessen vraagt om in het huwelijk met Anna van Saksen te treden. Hessen gaf redelijk verassend aan dat hij een hoop bezwaren had tegen het huwelijk, die hij voornamelijk op geloof baseerde. Hessen had zich namelijk zeer sterk afgezet tegen de katholieke kerk en betwijfelde in hoeverre Oranje echt een protestant was.⁹⁰ Oranje liet zich op zijn beurt hierdoor niet afhouden en gaf aan August van Saksen aan dat hij het voorgenomen huwelijk gewoon door wilde zetten.⁹¹

Deze huwelijksonderhandelingen laten goed zien hoe de machtsverhoudingen lagen, maar ook hoe complex het proces van huwelijksintentie tot uiteindelijke bruiloft in deze tijd was. Hessen leek ondanks de factoren die in het voordeel van Oranje pleitten het laatste woord in doorgang van het huwelijk te hebben. Zelfs August van Saksen, die na de dood van Anna’s vader het hoofd van de familie vormde, was afhankelijk van Hessens oordeel. Daarnaast speelden ook lagere edelen als Günther van Schwarzburg een rol. Zo was Van Schwarzburg een van de onderhandelaars voor het huwelijk namens Oranje’s kant. Ze bespraken via brieven hoe de onderhandelingen verliepen en welke positie een ieder aan tafel had. De invloed die Van Schwarzburg daarin had was volgens Ronald de Graaf groot, die in de meest recente biografie

---

⁸⁸ Willem van Oranje aan Filips van Hessen, 01-04-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 11233 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=11233>.

⁸⁹ Willem van Oranje aan Filips van Hessen, 02-09-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1020 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1020>.

⁹⁰ Filips van Hessen aan Willem van Oranje, 02-03-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 20 (geraadpleegd 1-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=20>.

⁹¹ Willem van Oranje aan August van Saksen, 06-06-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 13 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=13>.

over Oranje aan de hand van nieuw briefmateriaal concludeert dat beide heren boezemvrienden waren.⁹²

Zo gaf Oranje aan Van Schwarzburg aanwijzingen om in zijn voordeel te lobbyen op de Vorstendag van 1561.⁹³ Op deze Vorstendag te Naumberg waren belangrijke Duitse edelen aanwezig om op het verzoek van keurvorst Frederik III een geloofsbelijdenis voor de protestanten te schrijven. De huwelijksonderhandelingen laten goed zien dat deze bijeenkomsten ook gebruikt werden als momenten om steun voor andere thema's en onderhandelingen te verkrijgen. In dat opzicht zijn deze bijeenkomsten goed te vergelijken met conferenties en netwerkdagen uit onze eigen tijd, waar omtrent het evenement ook ruimte is om andere zaken te bespreken.⁹⁴ Op de Vorstendag zelf spraken onder anderen Saksen en Hessen met elkaar, ondersteund door Van Schwarzburg. Ondanks de inspanning bleef Hessen negatief tegenover het huwelijk staan, maar zoals in het vorige hoofdstuk al besproken werd, weerhield het Oranje niet om uiteindelijk toch met Anna van Saksen te trouwen.⁹⁵

De contacten die Saksen en Hessen met Oranje onderhielden dienden voor hen ook nog een ander doel. Oranje kon via zijn lidmaatschap aan het Bourgondische hof beschikken over betrouwbare en belangrijke informatie over de Hugenotenoorlogen. In de 16de eeuw was het erg lastig om aan betrouwbare informatie te komen en de meeste informatie kwam dan ook van reizigers en handelaars die men onderweg tegenkwam. Deze informatie was vaak gekleurd of onvolledig, waardoor edellieden zich via bevriende edelen die dichter bij het conflict stonden lieten informeren. In het geval van de Hugenotenoorlogen was voor zowel Saksen als Hessen Oranje deze persoon.⁹⁶

Een interessante briefwisseling die tussen Oranje en August van Saksen plaatsvond was Oranje's verzoek voor steun in zijn strijd tegen Alva. In het kader van een aanval die Oranje vanuit Duitsland op Alva aan het plannen was, verzocht hij Saksen om hier een bijdrage aan te leveren.⁹⁷ Saksens reactie was afwijzend en betekende het begin van het einde van de relatie

---

⁹² Ronald de Graaf, *De Prins. Willem van Oranje, 1533-1584* (Elburg 2018).

⁹³ Willem van Oranje aan Günther van Schwarzburg, 13-01-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5106 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5106>.

⁹⁴ Andreas Mühling, 'De receptie van de Heidelbergse Catechismus in Duitsland en Zwitserland', in: Arnold Huigen, John V. Fesko en Aleida Siller (red.), *Handboek Heidelbergse Catechismus* (Utrecht 2013).

⁹⁵ Willem van Oranje aan Günther van Schwarzburg, 11-03-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5638 (geraadpleegd 11-5-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5638>.

⁹⁶ Henk van Nierop, 'Een brief per dag. De nieuwsvoorziening van Willem van Oranje', in: *De correspondentie van Willem van Oranje* (Den Haag 2005) 21-28, aldaar 25-26.

⁹⁷ Willem van Oranje aan August van Saksen, 06-06-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 264 (geraadpleegd 30-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=264>.

tussen beide heren.⁹⁸ Voor Oranje viel met deze beslissing de meerwaarde van de patronage, namelijk het steunen van elkaar wanneer hierom gevraagd wordt, weg. De briefcorrespondentie stopte na deze gebeurtenis dan ook nagenoeg. Oranje zou Saksen enkel nog schrijven met de aankondiging dat hij en Anna van Saksen wilden scheiden en later nog eenmaal met de aankondiging dat hij met Charlotte van Bourbon zou gaan trouwen. Saksen zou in zijn plaats nog eenmaal schrijven met een definitieve ‘nee’ op het steunen van de gehele Nederlandse Opstand.⁹⁹

4.3. Conclusie

Het patronagesysteem van Willem van Oranje is in drie verschillende fasen in te delen. Allereerst is er de fase waarin Oranje voornamelijk vertrouwt op de raad van zijn vader, Willem van Nassau. Van Nassau gebruikt Oranje’s netwerk daarentegen weer om zijn eigen wensen te verwezenlijken. Na zijn dood in 1559 eindigt deze fase en nemen de broers van Oranje de rol van hun vader als adviseurs over. Zo besprak hij met zijn broer Jan religieuzen en of zij in moesten gaan op verzoeken van protestanten over de grens die ondersteuning vroegen. Broer Lodewijk speelde een belangrijke rol bij de daadwerkelijke aanval op de Nederlanden. Samen bespraken ze de stappen die andere vorsten zoals de Franse koning zouden nemen mochten zij de Nederlanden binnenvallen.

Door de veranderende machtsverhoudingen in de Nederlanden veranderde ook Oranje’s focus steeds meer richting de Duitse staten. Contacten als August van Saksen en Filips van Hessen gingen een steeds prominentere rol spelen in Oranje’s patronagesysteem. Daarbij was het contact eerst beperkt tot brieven, maar na de aankomst van de hertog van Alva besloot Oranje om ook fysiek de Nederlanden te ontvluchten. Dit vertrek betekend het begin van de derde fase en tevens de start van Oranje’s pogingen om edelen te mobiliseren om de strijd met Alva aan te gaan.

---

⁹⁸ August van Saksen aan Willem van Oranje, 24-06-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 257 (geraadpleegd 30-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=257>.

⁹⁹ August van Saksen aan Willem van Oranje, 24-04-1573, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 3788 (geraadpleegd 30-4-2018) <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=3788>.

5. Vergelijking

Hierboven is beschreven hoe zowel Filips II als Willem van Oranje een patronagesysteem onderhield. De wijze hoe dit systeem er concreet uitzag in combinatie met andere factoren als context, grootte en het wel of niet bezitten van zowel de rol als patroon of cliënt vormen grote verschillen tussen beide systemen. Maar naast deze verschillen zijn er ook meerdere overeenkomsten aan te duiden. In dit hoofdstuk worden beide systemen naast elkaar gelegd en intensief met elkaar vergeleken. Eerst zal er gekeken worden naar de overeenkomsten, om vervolgens ook de verschillen te benoemen.

Daarnaast zal bij wijze van vergelijking ook nog gekeken worden naar kardinaal Granvelle, de hertog van Alva en Andrea Doria. Deze drie edelen zijn in de vorige hoofdstukken al in verschillende situaties langsgekomen en bevonden zich net als Oranje in het patronagesysteem van Filips. Mede vanwege hun verschillende rollen en achtergronden zijn zij relevant om te vergelijken met Oranje. Deze vergelijking kan een antwoord geven of de casus van Oranje op zichzelf stond of dat deze vergelijkbaar is met andere edelen.

5.1. Overeenkomsten

De belangrijkste overeenkomst tussen beide systemen is dat deze qua invulling niet statisch waren, maar continu onderhevig waren aan de geldende context, gebeurtenissen en oorlogen. Zo kon Oranje eerst een van de belangrijkste personen van Filips' systeem vormen, om vervolgens wegens verschillende omstandigheden terug te vallen naar lagere posities en uiteindelijk zelfs compleet uit het systeem te verdwijnen. Datzelfde gold binnen Oranje's systeem, waarbij August van Saksen het belangrijkste voorbeeld vormt. Op het moment dat Oranje en Saksen gedeelde belangen hebben ondersteunen ze elkaar. Maar vanaf het moment dat Saksen niet ingaat op een verzoek van Oranje om hem te steunen in zijn strijd tegen Alva, stoppen beide met het schrijven van elkaar en eindigt ook de relatie.

Een andere overeenkomst is dat beiden louter over zaken spreken. Het belangrijkste gespreksonderwerp was geld, waarover voornamelijk besproken werd wie nog geld van wie kreeg en of er leningen uitgeschreven konden worden. Alleen sporadisch werd er over zaken als ziekte en huwelijken gesproken, wat in onze eigen context gezien kan worden als vriendschappelijke, niet-zakelijke thema's. Maar voor personen uit de 16de eeuw golden deze onderwerpen juist als zeer zakelijke thema's, aangezien een huwelijk kon dienen als de bevestiging van de wederzijdse loyaliteit binnen een verbond, terwijl ziekten aangaven wat de

sterkte of zwakte van een persoon was, wat vervolgens ook weer consequenties kon hebben voor iemands zakelijke positie.¹⁰⁰

Hierdoor was het belang wat een ieder in de beide patronagesystemen had ook volledig en enkel zakelijk. Mensen lieten zich opnemen in een patronagesysteem met een vooraf gesteld doel voor ogen. Zo wist Oranje dat hij meer aanzien zou genieten ten opzichte van andere edelen in de Nederlanden, mocht hij zo dicht mogelijk bij Filips staan, terwijl zijn vader Willem van Nassau wist dat hij bij Oranje moest zijn om de positie van zijn anderen zonen aan het Bourgondische hof veilig te stellen. Zo had elk patronagesysteem en de deelname aan zo'n systeem bepaalde voordelen en mogelijkheden die andere systemen niet hadden.

Daarnaast was het in beide gevallen zo dat hoe belangrijker iemands positie in het netwerk van de patroon was, hoe persoonlijker de opening van de door de patroon geschreven brieven was. Zo opende Filips elke brief die hij aan Oranje schreef met de aanhef 'Mon cousin', terwijl Oranje en Filips zowel direct als indirect geen familie van elkaar waren. Pas op het moment dat Oranje zich officieel openlijk tegen Alva keerde, stopte het schrijven van directe brieven aan Oranje, en daarmee ook het gebruik van de persoonlijke aanhef. Voortaan kreeg Oranje louter brieven met een soort commando's wat hij moest of laten en was er van een wederkerige relatie geen sprake meer.

5.2. Verschillen

Wanneer er naar de verschillen tussen beide systemen gekeken wordt valt als eerste de schaalgrootte van beide systemen op. Het patronagesysteem van Filips reikte tot alle delen van zijn rijk. Het patronagesysteem wat in de Nederlanden bestond moet gezien worden als een soort subsysteem binnen een groter geheel. Wel zat er een verschil in het belang van elk systeem. Totdat Filips in 1559 besluit om voorgoed naar Spanje te vertrekken vormt het Nederlandse patronagesysteem het belangrijkste subsysteem. Dit kwam doordat Filips zelf aan het hoofd van dit systeem stond en niet een plaatsvervanger had die als tussenpersoon fungeerde. Vanzelfsprekend was dit vanaf 1559 wel het geval waarna het subsysteem van Castilië het belangrijkste werd.

De schaal van Oranje's systeem was aanzienlijk kleiner. Deze focuste zich voornamelijk op directe familie en edelen uit de eigen regio. Interessant om te zien is dat op het moment dat Oranje ervoor kiest om naar Duitsland te vertrekken zijn patronagenetwerk niet volledig meevertuist, maar hijzelf onderdeel wordt van een al bestaand netwerk aldaar en zijn Duitse

---

¹⁰⁰ Charles Donahue Jr., 'The Canon Law on the Formation of Marriage and Social Practice in the Later Middle Ages', in: *Journal of Family History* (Summer 1983) 144-158, aldaar 144-146.

contacten belangrijker worden. Vervolgens heeft hij de mogelijkheid om in Duitsland een nieuw patronagesysteem op te bouwen, mits hij de andere edelen iets kan bieden waarvoor zij zich ondergeschikt aan Oranje willen stellen.

Ook is er een duidelijk verschil aan te wijzen in wie er tot de belangrijkste laag van adviseurs kon doordringen. In het geval van Oranje bestond deze laag louter uit familieleden. Eerst vormde zijn vader de rol als belangrijkste adviseur, terwijl na zijn dood Oranje zijn vertrouwen in handen van zijn broers legde. Filips koos zijn vertrouwelingen veel meer aan de hand van kwaliteit en loyaliteit en niet op basis of het familie was. Zo vormde de hertog van Alva Filips' belangrijkste vertrouwenspersoon op gebied van oorlogsvoering doordat hij in eerder oorlogen aangetoond had loyaal te zijn aan de Spaanse Habsburgers en in deze oorlogen ook het desgewenste resultaat geleverd had.

Een ander verschil was de bereikbaarheid van beiden voor de deelnemers van hun patronagesysteem. Oranje was, mede doordat zijn macht en invloed vele malen geringer waren dan die van Filips, veel makkelijker te benaderen in zowel persoon als geschrift. Filips had, zoals in hoofdstuk 1 uitgebreid beschreven is, een groot apparaat secretarissen voor hem werken die de contacten met alle uithoeken van zijn rijk op zich namen. Vanaf het moment dat Filips zijn rijk gecentraliseerd ging besturen vanuit Madrid stopte ook de mogelijkheid om hem in persoon te ontmoeten. De stop op bezoeken gold overigens voor alle edelen en was dus niet gebonden aan de grote afstand, terwijl Oranje zelf wel nog reisde door verschillende gebieden.

Daarmee wordt ook direct een volgend verschil tussen beiden aangestipt. Filips was in elk patronagesysteem waar hij onderdeel van uitmaakte altijd de hoogste patroon. De overige deelnemers van zijn systeem waren allen ondergeschikt aan hem en meestal ook nog aan personen die tot zijn directe vertrouwelingen behoorden. Oranje heeft eigenlijk altijd een positie ergens in het midden van de systemen gehad. Daardoor vielen er personen onder hem als patroon, maar waren er ook personen waarvoor Oranje de cliënt vormde, zoals Filips. Op het moment dat Oranje zich steeds meer ging richten op de Duitse edelen vormde hij niet direct een belangrijk persoon hierin. Integendeel, aangezien hij de facto onder de patronage van bijvoorbeeld Saksen en Hessen kwam te staan.

5.3. Granvelle, Alva en Doria

Naast Willem van Oranje speelde kardinaal Granvelle, de hertog van Alva en Andrea Doria allen een interessante rol in het patronagesysteem van Filips II. Om de positie van Oranje beter in haar context te kunnen plaatsen, zal dit vergelijkende deel ingaan op de positie van deze

heren in het systeem. Allereerst Granvelle, die tijdens de Nederlandse Opstand een van Filips belangrijkste adviseurs vormde.

Ook van Granvelle zijn brieven bewaard gebleven waaronder brieven die hij richtte aan Filips. Zo schreef hij een brief aan Filips waarin hij de geruchten wilde ontkrachten dat hij Filips niet volledig zou steunen en machtsbelust zou zijn. Granvelle claimt dat deze geruchten de wereld in gebracht zouden zijn door Oranje en zijn aanhangers. Daarnaast waarschuwt hij Filips ervoor dat Oranje steeds meer richting de Duitse staten trekt, wat slecht is voor zijn loyaliteit naar Filips toe.¹⁰¹ De boodschap van deze brief heeft een grote rol gespeeld bij het beeld wat Filips ervan Oranje op nahield, aangezien hij volkomen afhankelijk was van de boodschappen van vertrouwelingen nu hij Spanje niet meer verliet.

Er zijn een aantal dingen die opvallen aan de brieven tussen Filips en Granvelle. Allereerst schreven zij elkaar niet aan in het Frans, zoals Filips en Oranje deden, maar in het Spaans. Dat is aan de ene kant opvallend, aangezien Granvelle afkomstig was uit een Franstalig gebied, maar aan de andere kant had Filips door het aannemen van de Castiliaanse traditie het Spaans de belangrijkste rijkstaal gemaakt. De keuze voor het Spaans laat zien dat Granvelle zich zowel wilde aanpassen aan de wensen van Filips om zo in een beter daglicht bij hem te komen staan als inzag dat hij alleen met het Spaans echt carrière kon maken in de Habsburgse erflanden.

Daarnaast valt op dat Filips Granvelle brieven schreef met de titel 'Meneer', terwijl in de brieven uit hoofdstukken 3 en 4 naar voren komt dat Oranje door Filips aangeschreven werd met 'Mon cousin'.¹⁰² Granvelle, die door prominente historici als Kamen, Parker en Van Nierop gezien wordt als een van de belangrijkste vertrouwelingen van Filips, werd minder amicaal aangeschreven als Oranje. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Oranje vanuit zijn grondbezit verbonden was met Filips en Granvelle vanuit de kerkelijke wereld, waardoor Oranje een stap hoger stond als Granvelle en hierdoor een andere aanspreekvorm verdiende. Maar een logischere verklaring is dat Oranje en Filips in hun beginjaren, mede door de jeugd die zij samen doorbrachten, elkaar echt als familie zijn gaan beschouwen. Dit verklaart dan ook meteen waarom deze aanspreekvorm later zou verdwijnen.

Daarnaast zorgde de houding die Granvelle in de Nederlanden aannam ervoor dat Filips reputatie er slechter van af kwam. Zoals Henry Kamen aangeeft in zijn biografie over Filips II was er veel ergernis bij onder andere de graaf van Egmont en Oranje over de wijze waarop

---

¹⁰¹ Antoine Perrenot de Granvelle, *Papiers d'état du cardinal de Granvelle, d'après les manuscrits de la Bibliothèque de Besançon* (Parijs 1842) 18-22.

¹⁰² *Ibidem*, 18.

Granvelle politiek bedreef. De irritaties kwamen volgens Kamen op dat moment nog niet naar de oppervlakte, maar de zaadjes voor toekomstige conflicten waren wel geplant. Deze analyse klopt, aangezien uit de geraadpleegde brieven van hoofdstuk 2 blijkt dat Oranje en Filips lange tijd nog gewoon contact zouden hebben. Maar dat edelen in de Nederlanden Granvelle als een soort van medewerker van Filips zagen geeft ook aan dat hij daadwerkelijk een prominentere en hogere rol had in het patronagesysteem dan bijvoorbeeld Oranje.¹⁰³

Naast Granvelle was voornamelijk de hertog van Alva verantwoordelijk voor het verslechteren van het beeld wat men in de Nederlanden van Filips had. Alva had al onder Karel V een reputatie opgebouwd als een goede legeraanvoerder en was mede daardoor doorgroeid tot een van de directe vertrouwelingen van Filips. Volgens Janssens was het dan ook geen verassing dat een andere directe vertrouwing, Granvelle, erg positief was over de komst van Alva na de onrustige periode die de Beeldenstorm met zich mee had gebracht. Daartegenover staat onder andere Oranje die, zoals in voorgaande hoofdstukken al aangegeven is, mede door de komst van Alva uit de Nederlanden vertrok.¹⁰⁴

Op het eerste gezicht lijkt Alva vanuit zijn positie veel meer invloed op Filips uit te kunnen oefenen dan Oranje. Geoffrey Parker laat zien dat Karel expliciet waarschuwde voor de macht die Alva na zijn abdicatie mogelijk naar zich toe zou gaan trekken. Zo zag hij Alva veranderen van iemand die zich nederig en bescheiden opstelde naar iemand die grote aspiraties erop nahield en zich actief inspande om zo machtig mogelijk te worden. Hij adviseerde Filips om hem louter in te zetten voor militaire doeleinden en hem geen advies rond beleid te vragen. Volgens Parker volgde hij dit advies op: Alva noch een andere Spaanse edelman zou ooit lid worden van zijn regering. Maar invloed uitoefenen op het beleid, mede doordat Alva vaak verantwoordelijk was voor de uitvoer ervan, deed hij wel, mede doordat hij af en toe zijn eigen plan trok.¹⁰⁵

De laatste persoon in deze vergelijking is Andrea Doria, die vanuit zijn rol als agent en leider van een vrij leger in contact kwam met Filips. In vergelijking met Oranje werd Doria ingehuurd op basis van zijn kwaliteiten, terwijl Filips mede met Oranje moest werken omdat zijn vader hem eerder al in dienst had genomen. Doria vocht mee aan de Franse zijde tegen Karel V, maar nadat het contract afgelopen was wisselde hij van kant en begon hij met vechten voor de Habsburgers. Ook na de oorlog bleven de betrekkingen tussen Doria en Karel in stand

---

¹⁰³ Henry Kamen, *Philip of Spain* (New Haven 1997) 64-65.

¹⁰⁴ G. Janssens, 'Het oordeel van tijdgenoten en historici over Alva's bestuur in de Nederlanden', in: *Revue belge de Philologie et d'Histoire* (1976) 474-488, aldaar 474-478.

¹⁰⁵ Parker, *Imprudent King. A new life of Philip II*, 49-50.

en werd Doria de belangrijkste persoon in zowel de relatie tussen Genua en de Habsburgers, als in de stadstaat zelf. Het onderhouden van goede relaties met de Habsburgers zorgde er voor dat je eigen prestige steeg, zelfs in staten die officieel geen onderdeel uitmaakte van het Habsburgse Rijk. De relatie tussen hem en Karel V ging zelfs zo ver, dat hij een mate van zelfstandigheid en stabiliteit voor Genua gegarandeerd kon krijgen.¹⁰⁶

Andrea Doria werd dus ingehuurd om voor de Habsburgers op zee oorlogen te voeren, waardoor er sprake was van een zakelijke relatie. Henry Kamen laat zien dat deze relatie nog verder ging. Zo ging Filips aan het einde van 1548 op doorreis in Italië onder de leiding van dezelfde Doria. Ze voeren langs Savona, waar ze een bezoek brachten aan de Spinola-familie, dé belangrijkste familie van Noord-Italië en dus ook een belangrijk contact voor Filips. Vervolgens voerde Doria de reis door naar zijn Genua, waar hij Filips zestien dagen als gast mocht ontvangen. De duur van het verblijf was exceptioneel lang, wat een goede indicator is van hoe welgesteld beiden op elkaar waren. Zo bezochten ze samen verschillende festiviteiten, met als hoogtepunt het formele bezoek aan de kathedraal van Genua.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Kirk, 'Giovanni Andrea Doria: Citizen of Genoa, Prince of Melfi, Agent of King Philip II of Spain', 59-70,

¹⁰⁷ Kamen, *Philip of Spain*, 36-37.

Conclusie

In de geschiedschrijving is veel geschreven over de 16de eeuw, Filips II, Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand. Maar een van de belangrijkste elementen in de manier hoe deze tijd zichzelf gevormd heeft is lang onderbelicht gebleven. Deze scriptie heeft getracht het belang van patronagesystemen in de context van de 16de eeuw te laten zien. Het heeft het gat wat in de literatuur bestond rond het patronagesysteem van Filips II opgevuld. Dat heeft het gedaan door de theorie van pad afhankelijkheid in haar analyse centraal te stellen en aan de hand van kritieke breekpunten een analyse te geven van de veranderende verhoudingen tussen Filips II en Willem van Oranje, aangevuld met een uitgebreide beschrijving van de wijze waarop het rijk van Filips ingedeeld was en hoe een aantal andere, relevante edelen zich in vergelijking met Oranje tot Filips verhielden.

Aan de hand van de analyse kunnen een aantal conclusie opgesteld worden. Allereerst had Filips II weinig invloed op de wijze waarop zijn patronagesysteem eruit kwam te zien en welke mensen hieraan zouden deelnemen. Hij erfde de invulling van het rijk zoals zijn vader Karel V dacht hoe deze het beste vormgegeven kon worden, wat resulteerde in een systeem wat we samengestelde monarchieën zijn gaan noemen. De gebieden zoals de Nederlanden waren middels raden gebonden aan de Spaanse kroon. Filips nam deze invulling uiteindelijk zonder verzet over van zijn vader, aangezien ook hij van mening was dat dit systeem de beste indeling was voor zijn rijk.

De relatie van Willem van Oranje en Filips II beperkte zich tot louter zakelijke thema's. Filips 'erfde' de contacten met Oranje via zijn vader, die Oranje naar zijn hof haalde nadat hij Orange erfde van zijn oom. De relatie die Oranje en Filips vervolgens met elkaar opbouwde was bijzonder. Tot 1559 neigde deze richting een vriendschap, wat onder andere blijkt uit de amicale manier waarop zij brieven aan elkaar schreven en het vertrouwen wat hij in Oranje legde door hem belangrijke taken te geven zoals onderhandelaar in de oorlog tegen Frankrijk en stadhouder van Holland en Zeeland. In 1559 vond een breekpunt in de relatie plaats doordat Filips voorgoed uit de Nederlanden vertrok en de feitelijke macht in handen van Granvelle legde. Daarnaast begon Oranje zich steeds meer te storen aan het harde afzetten van Filips tegen protestanten.

Het conflict wat ontstond werd verhevigd door de huwelijksplannen die Oranje had met de protestantse Anna van Saksen. Filips was bang dat hij de controle over Oranje zou verliezen en hij als maar meer richting de Duitse, protestante vorsten zou trekken. Uiteindelijk keurde Filips het huwelijk goed, maar zette hij Oranje politiek steeds meer buitenspel door nu ook in

het publiek Granvelle meer macht te geven. Het commentaar wat Oranje samen met Egmont gaf werd door Filips genegeerd. De relatie bleek onherstelbaar beschadigd en zelfs het terugtrekken van Granvelle uit de Nederlanden zou geen tegengestelde beweging kunnen veroorzaken. Terwijl de Beeldenstorm voor Filips de druppel was die de emmer liet overlopen, was het sturen van de hertog van Alva het moment voor Oranje om zijn toevlucht te zoeken naar Duitsland.

De analyse van Oranje's eigen netwerk laat zien dat hij zijn vertrouwen, in tegenstelling tot Filips, voornamelijk in familieleden legde. In de fase waarin Oranje nog veel direct briefcontact met Filips vervulde zijn vader Willem van Nassau de rol als belangrijkste vertrouwenspersoon. Ongeveer tegelijkertijd met zijn dood vertrok Filips naar Spanje, waarna Oranje zijn broers de rol van vertrouwenspersoon overnamen. Daarnaast richtte Oranje zich eigenlijk al vanaf dat moment meer op de Duitse staten in plaats van het Habsburgse Rijk. Zo had hij uitgebreid contact met Duitse edelen als Filips van Hessen en August van Saksen. In dit contact was Oranje, net als bij Filips, meer cliënt dan patroon. We kunnen dan ook concluderen dat Oranje nooit echt een eigen patronagesysteem kende, maar wel een dusdanig netwerk had waarin hij vooral de macht had om lagere edelen te activeren om de Opstand te ondersteunen.

Het vergelijkingshoofdstuk laat goed zien dat het contact wat beiden met anderen hadden zich louter focuste op zakelijke thema's. Beiden onderhielden vele relaties waar het 'voor wat, hoort wat'-principe leidend was. Toch zijn er veel meer verschillen dan overeenkomsten tussen beiden aan te wijzen. Zo is de schaal van Oranje's patronagenetwerk aanzienlijk kleiner, was het voor andere edelen veel gemakkelijker om in contact te komen met Oranje en was Oranje zelf ook ondergeschikt aan andere edelen, terwijl Filips ten alle tijden het hoofd was van zijn systeem.

In vergelijking met Granvelle, de hertog van Alva en Doria valt allereerst op dat Filips en Oranje een relatie hadden die vriendschappelijker was dan deze anderen. Dat blijkt onder andere uit de amicale aanhef die gebruik werd ('Mon cousin'), maar ook uit de waarschuwingen die Karel V aan Filips gaf om bijvoorbeeld Alva niet teveel politieke macht toe te dichten. Filips heeft in vrijwel elke situatie het advies van zijn vader opgevolgd en deed dat ook in dit geval, waardoor hij de rol van Alva beperkte tot het louter voeren van oorlogen uit zijn naam. Datzelfde gold voor Doria, al blijft het vreemd dat hij Filips zestien dagen als gast mocht ontvangen. Mogelijk speelde hier ook meer dan alleen een zakelijke relatie, maar hard bewijs hiervoor is niet gevonden.

Deze scriptie zet een mooie vervolgstap in het werk wat Henk van Nierop en Geert H. Janssen eerder in een vergelijkbare richting verricht hebben. Deze werken en deze scriptie staan

symbool voor de terechte beweging naar een groter belang dat patronage in de context van de 16de eeuw toebedeeld krijgt. Voor een te lange periode hebben historici onterecht het belang van machtsverhoudingen en patroon-cliënt relaties onderschat. Deze scriptie laat zien dat het bestaan en onderhouden van deze relaties bepalend was voor de invulling van hoge functies zoals generaal of stadhouder, maar ook voor lagere edelen, die zich door het binden aan de juiste patroon hun eigen machtspositie konden laten toenemen. Daarnaast laat het zien dat machtsverhoudingen niet aan de landsgrenzen stopte, maar juist grensoverschrijdend was. Verschillende mensen die onder diverse machtshebbers vielen waren middels de patronagenetwerken met elkaar verbonden.

Het onderzoeksveld zelf bevindt zich nog in de beginfase, waardoor de noodzaak tot en de ruimte voor vervolgonderzoek groot zijn. Hierbij zal vooral een focus moeten gaan liggen op het onderzoeken van patronagesystemen van specifieke individuen. Suggesties voor interessante personen om naar te kijken zijn bijvoorbeeld de Duitse edelen Filips van Hessen en August van Saksen. Zij zijn in dit werk al langsgekomen als onderdeel van Oranje's patronagenetwerk, maar hoe hun eigen netwerk er precies uitzag blijft onderbelicht. Vanuit het voor dit werk geraadpleegde archief is briefmateriaal van beiden beschikbaar, wat aangevuld met briefmateriaal uit andere archieven een gedegen analyse over Duitse patronagesystemen kan opleveren.

Ook het verder uitwerken van de netwerken rond Granvelle, de hertog van Alva en Andrea Doria zouden nieuwe inzichten in machtsverhoudingen gedurende de 16de eeuw kunnen weergeven. Daarbij is het netwerk van Doria extra interessant, aangezien hij als leider van een professioneel vrij leger in dienst kwam van verschillende vorsten, waaronder de Franse en Spaanse koningen. Doria was bij uitstek iemand die zijn loyaliteit verbond aan degene die hem het hoogste bod of de meeste prestige kon opleveren. Het is daarom uiterst interessant om als vervolgonderzoek uitgebreid naar zijn afwegingen te kijken aan de hand waarvan hij bepaalde met wie in zee te gaan. Daarbij kan het hoofdstuk over machtsnetwerken uit deze scriptie dienen als handvat, terwijl de theorie van pad afhankelijkheid gebruikt kan worden om structuur in het werk aan te brengen.

Bibliografie

Primaire bronnen

August van Saksen aan Willem van Oranje, 24-04-1573, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 3788 (geraadpleegd 30-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=3788>.

August van Saksen aan Willem van Oranje, 24-06-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 257 (geraadpleegd 30-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=257>.

Filips II aan Willem van Oranje, 19-01-1568, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 9072 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=9072>.

Filips II aan Willem van Oranje, 01-08-1566, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10897 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10897>.

Filips II aan Willem van Oranje, 31-07-1566, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7572 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7572>.

Filips II aan Willem van Oranje, 03-02-1565, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10893 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10893>.

Filips II aan Willem van Oranje, 29-09-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7783 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7783>.

Filips II aan Willem van Oranje, 18-02-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10702 (geraadpleegd 13-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10702>.

Filips II aan Willem van Oranje, 24-02-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6713 (geraadpleegd 13-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6713>.

Filips II aan Willem van Oranje, 08-08-1559, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7641 (geraadpleegd 13-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7641>.

Filips II aan Willem van Oranje, 08-01-1559, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7707 (geraadpleegd 12-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7707>.

Filips II aan Willem van Oranje, 26-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6647 (geraadpleegd 28-3-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6647>.

Filips II aan Willem van Oranje, 24-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6642 (geraadpleegd 12-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6642>.

Filips II van Spanje aan Willem van Oranje, 27-10-1555, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6019 (geraadpleegd 20-3-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6019>.

Filips van Hessen aan Willem van Oranje, 02-03-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 20 (geraadpleegd 1-5-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=20>.

Lodewijk van Nassau aan Willem van Oranje, 05-05-1573, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5596 (geraadpleegd 11-5-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5596>.

Lodewijk van Nassau aan Willem van Oranje, 27-03-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 12712 (geraadpleegd 11-5-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=12712>.

Margaretha van Parma aan Willem van Oranje, 25-4-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6684 (geraadpleegd 28-3-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6684>.

Willem van Nassau aan Willem van Oranje, 25-07-1556, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1426 (geraadpleegd 25-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1426>.

Willem van Oranje aan August van Saksen, 06-06-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 264 (geraadpleegd 30-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=264>.

Willem van Oranje aan Filips II, September 1573, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10065 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10065>.

Willem van Oranje aan Filips II, 22-04-1567, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1521 (geraadpleegd 20-4-2018)

<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1521>.

Willem van Oranje aan Filips II, 27-05-1566, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 12640 (geraadpleegd 20-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=12640>.

Willem van Oranje aan Filips II, 23-07-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 10906 (geraadpleegd 20-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=10906>.

Willem van Oranje aan Filips II, 07-02-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6711 (geraadpleegd 12-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6711>.

Willem van Oranje aan Filips II, 26-03-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 7186 (geraadpleegd 12-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=7186>.

Willem van Oranje aan Filips II, 11-01-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6633 (geraadpleegd 12-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6633>.

Willem van Oranje aan Filips II, 10-01-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6630 (geraadpleegd 12-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6630>.

Willem van Oranje aan Filips II, 28-10-1555, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6412 (geraadpleegd 20-3-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6412>.

Willem van Oranje aan Filips van Hessen, 02-09-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1020 (geraadpleegd 11-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1020>.

Willem van Oranje aan Filips van Hessen, 26-08-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1014 (geraadpleegd 1-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1014>.

Willem van Oranje aan Filips van Hessen, 01-04-1558, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 11233 (geraadpleegd 11-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=11233>.

Willem van Oranje aan Günther van Schwarzburg, 11-03-1561, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5638 (geraadpleegd 11-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5638>.

Willem van Oranje aan Günther van Schwarzburg, 13-01-1561, *De correspondentie van*

- Willem van Oranje* nr. 5106 (geraadpleegd 11-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5106>.
- Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 17-03-1570, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5186 (geraadpleegd 10-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5186>.
- Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 20-02-1570, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5184 (geraadpleegd 30-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5184>.
- Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 26-12-1569, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 5178 (geraadpleegd 10-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5178>.
- Willem van Oranje aan Lodewijk van Nassau, 27-03-1572, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 2329 (geraadpleegd 11-5-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=2329>.
- Willem van Oranje aan Willem van Nassau, 20-12-1556, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 1431 (geraadpleegd 25-4-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=1431>.
- Willem van Oranje aan Margaretha van Parma, 18-4-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6683 (geraadpleegd 28-3-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6683>.
- Willem van Oranje aan Margaretha van Parma, 30-11-1560, *De correspondentie van Willem van Oranje* nr. 6693 (geraadpleegd 28-3-2018)
<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=6693>.

Secundaire bronnen

- Arnade, P., *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots: The Political Culture of the Dutch Revolt* (Cornell 2008).
- Bor, P.C., *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandtscher oorlogen, geduyrende de regeringe vande hertoginne van Parma, de hertoge van Alba, ende eensdeels vanden groot commandeur* (Leiden 1617).
- Bratli, C. *Philippe II, Roi d'Espagne. Etude sur sa Vie et son Caractere* (Parijs 1912).
- Bustikova, L. en C. Corduneanu-Huci, 'Patronage, Trust, and State Capacity: The Historical Trajectories of Clientelism', in: *World Politics* vol. 69 2 (April 2017) 277-326.

- Crowley, R., *Empires of the Sea. The Final Battle for the Mediterranean, 1521-1580* (Croydon 2008).
- Dandeleit, T.J., 'Between Courts. The Colonna Agents in Italy and Iberia, 1555-1600', in: Hans Cools, Marika Keblusek en Badeloch Noldus, *Your Humble Servant: Agents in Early Modern Europe* (Hilversum 2006) 29-38.
- Donahue Jr., C., 'The Canon Law on the Formation of Marriage and Social Practice in the Later Middle Ages', in: *Journal of Family History* (Summer 1983) 144-158.
- Drelichman, M. en H.J. Voth, 'The Sustainable Debts of Philip II: A Reconstruction of Castile's Fiscal Position, 1566-1596', in: *The Journal of Economic History* vol. 70 4 (December 2010) 813-842.
- Elliott, J.H., 'A Europe of Composite Monarchies', in: *Past & Present* 113 (November 1992) 48-71.
- Ezquerra, A., *Felipe II, la corte y Madrid en 1561* (Madrid 1985) 15-18.
- Fagel, R., 'Het Bourgondische hof van Karel V als koning van Spanje. De hofstaat van 21 juni 1517', in: *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* 180 (2014) 69-137.
- Foster, G., 'The Dyadic Contract: A Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village', in: *American Anthropologist* Vol. 63 (1961).
- Fruin, R., *Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog* (Utrecht 2017) (heruitgave).
- Graaf, R. de, *De Prins. Willem van Oranje, 1533-1584* (Elburg 2018).
- Granvelle, A.P. de, *Papiers d'état du cardinal de Granvelle, d'après les manuscrits de la Bibliothèque de Besançon* (Parijs 1842).
- Hoef, Y. van, 'Interpreting Affect Between State Leaders: Assessing the Political Friendship Between Winston S. Churchill and Franklin D. Roosevelt', in: Maéva Clément & Eric Sangar (Eds.), *Researching Emotions in IR: Methodological Perspectives for a new paradigm* (Leeds 2018).
- Janssen, G.H., *Creaturen van de macht: patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005).
- Janssens, G., 'Het oordeel van tijdgenoten en historici over Alva's bestuur in de Nederlanden', in: *Revue belge de Philologie et d'Histoire* (1976) 474-488.
- Kamen, H., *Philip of Spain* (New Haven 1997).
- Keblusek, M., 'Introduction. Profiling the Early Modern Agent', in: Hans Cools, Marika Keblusek en Badeloch Noldus (edi), *Your Humble Servant. Agents in Early Modern Europe* (Hilversum 2006) 9-16.
- Kettering, S., *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France* (1986).

- Kirk, T., 'Giovanni Andrea Doria: Citizen of Genoa, Prince of Melfi, Agent of King Philip II of Spain' in: *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* (Leiden 2014) 59-70.
- Koenigsberger, H.G., 'Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe', in: *Theory and Society* 5 (1978) 191-217.
- Kubersky-Piredda, S., en S. Salort Pons, 'Travels of a Court Jester: Gonzalo de Liaño, Art Agent at the Court of King Philip II of Spain', in: *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* (Leiden 2014) 213-232.
- Lange, M., *Comparative-Historical Methods* (Londen 2012).
- Lynch, J., *Spain 1516-1598. From Nation State to World Empire* (Oxford 1991).
- Lynch, J., *Spain under the Habsburgs. Volume One: Empire and Absolutism 1516-1598* (Oxford 1981).
- Meteren, E. van, *Historie der Nederlandscher ende Haerder Na-buren Oorlogen en geschiedenissen tot den Jare 1612* (1599).
- Motley, J.L., *History of the United Netherlands: from the death of William the Silent to the twelve years' truce vol. 2* (New York 1866).
- Mousnier, R., *État et sociétés sous François Ier et pendant le gouvernement personnel de Louis XIV* (Parijs 1966).
- Mout, M.E.H.N., 'Het intellectuele milieu van Willem van Oranje', in: *BMGN-Low Countries Historical Review* (1984) 596-625.
- Mühling, A., 'De receptie van de Heidelbergse Catechismus in Duitsland en Zwitserland', in: Arnold Huigen, John V. Fesko en Aleida Siller (red.), *Handboek Heidelbergse Catechismus* (Utrecht 2013).
- Nader, H., 'Habsburg Ceremony in Spain: The Reality of the Myth', in: *Historical Reflections* vol. 15 1 (Lente 1988) 293-309.
- Nierop, H. van, 'Een brief per dag. De nieuwsvoorziening van Willem van Oranje', in: *De correspondentie van Willem van Oranje* (Den Haag 2005) 21-28.
- Nierop, H. van, 'Willem van Oranje als hoog edelman: patronage in de Habsburgse Nederlanden?', in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 99 (4) (1984) 651-676.
- Parker, G., *Imprudent King. A new life of Philip II* (New Haven/Londen 2014).
- Redworth, G., en F. Checa, 'The Kingdoms of Spain. The Courts of the Spanish Habsburgs 1500- 1700', in: *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Régime 1500-1700* (Londen 2000) 43-66.

- Rodríguez-Salgado, M.J., 'The Court of Philip II of Spain', in: Ronald G. Asch en Adolf M. Birke (edi.) *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age* (Londen 1991) 205-244.
- Rule, J. en J. TePaske, *The Character of Philip II. The Problem of Moral Judgements in History* (Boston 1963).
- Salmon, J.H.M., *Society in Crisis: France in the Sixteenth Century* (Londen 1975).
- Soen, V., *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 2009).
- Sorauf, F., 'The Silent Revolution in Patronage', in: *Public Administration Review* vol. 20 1 (Winter 1960) 28-34.
- Thompson, I.A.A., 'Absolutism in Castile', in: *Crown and Cortes. Government, Institutions and Representation in Early-Modern Castile* (Aldershot 1993) 69-98.
- Vetter, K., *Am Hofe Wilhelms von Oranien* (Leipzig 1990).
- Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie. Deel 7* (Amsterdam 1752).
- Watson, R., *The History of the Reign of Philip II. King of Spain. Vol II* (St. Andrews 1777).
- Weingrod, A., 'Patrons, Patronage, and Political Parties', in: *Comparative Studies in Society and History* vol. 10 4 (Juli 1968) 377-400.

Bijlage A

Jaargang	Filips II	Emanuel Filibert van Savoye	Margaretha van Parma	Hertog van Alva	Granvelle	TOTAAL	%FILIPS	%SAVOYE	%PARMA	%ALVA	%GRANVELLE	%SPAANS
1555	75	4	0	0	3	279	26,9	1,4	0,0	0,0	1,1	29,4
1556	29	12	0	0	4	103	28,2	11,7	0,0	0,0	3,9	43,7
1557	11	34	0	0	0	90	12,2	37,8	0,0	0,0	0,0	50,0
1558	65	29	0	0	2	168	38,7	17,3	0,0	0,0	1,2	57,1
1559	28	6	9	0	3	141	19,9	4,3	6,4	0,0	2,1	32,6
1560	3	1	27	2	5	201	1,5	0,5	13,4	1,0	2,5	18,9
1561	8	0	26	0	5	376	2,1	0,0	6,9	0,0	1,3	10,4
1562	2	0	6	0	0	266	0,8	0,0	2,3	0,0	0,0	3,0
1563	5	0	21	0	0	386	1,3	0,0	5,4	0,0	0,0	6,7
1564	7	0	25	0	0	371	1,9	0,0	6,7	0,0	0,0	8,6
1565	4	0	25	0	0	333	1,2	0,0	7,5	0,0	0,0	8,7
1566	7	0	131	0	0	500	1,4	0,0	26,2	0,0	0,0	27,6
1567	3	0	31	2	0	454	0,7	0,0	6,8	0,4	0,0	7,9
1568	1	0	0	1	0	454	0,2	0,0	0,0	0,2	0,0	0,4
1569	0	0	0	0	0	105	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1570	0	0	0	0	0	164	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1571	0	0	0	0	0	103	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1572	0	0	0	0	0	392	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1573	2	0	0	0	0	1214	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
1574	0	0	0	0	0	780	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1575	3	0	0	0	0	700	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
TOTAAL	253	86	301	5	22	7580	3,3	1,1	4,0	0,1	0,3	8,5

Bijlage B

Jaargang	Willem van Nassau	Jan van Nassau	August van Saksen	Lodewijk van Nassau	Filips van Hessen	TOTAAL	%WILLEM	%JAN	%SAKSEN	%LODEWIJK	%HESSEN	%AANDEEL
1555	20	0	0	0	0	279	7,2	0,0	0,0	0,0	0,0	7,2
1556	25	0	3	0	0	103	24,3	0,0	2,9	0,0	0,0	27,2
1557	14	1	4	1	1	90	15,6	1,1	4,4	1,1	1,1	23,3
1558	5	0	2	0	4	168	3,0	0,0	1,2	0,0	2,4	6,5
1559	3	0	0	2	3	141	2,1	0,0	0,0	1,4	2,1	5,7
1560	0	10	4	1	7	201	0,0	5,0	2,0	0,5	3,5	10,9
1561	0	8	48	9	13	376	0,0	2,1	12,8	2,4	3,5	20,7
1562	0	6	32	3	12	266	0,0	2,3	12,0	1,1	4,5	19,9
1563	0	9	31	12	30	386	0,0	2,3	8,0	3,1	7,8	21,2
1564	0	6	11	3	13	371	0,0	1,6	3,0	0,8	3,5	8,9
1565	0	7	22	14	6	333	0,0	2,1	6,6	4,2	1,8	14,7
1566	0	3	18	15	5	500	0,0	0,6	3,6	3,0	1,0	8,2
1567	0	8	30	3	4	454	0,0	1,8	6,6	0,7	0,9	9,9
1568	0	3	29	6	0	454	0,0	0,7	6,4	1,3	0,0	8,4
1569	0	5	8	2	0	105	0,0	4,8	7,6	1,9	0,0	14,3
1570	0	14	4	2	0	164	0,0	8,5	2,4	1,2	0,0	12,2
1571	0	2	1	0	0	103	0,0	1,9	1,0	0,0	0,0	2,9
1572	0	12	5	12	0	392	0,0	3,1	1,3	3,1	0,0	7,4
1573	0	21	1	33	0	1214	0,0	1,7	0,1	2,7	0,0	4,5
1574	0	44	0	15	0	780	0,0	5,6	0,0	1,9	0,0	7,6
1575	0	40	1	0	0	700	0,0	5,7	0,1	0,0	0,0	5,9
TOTAAL	67	199	254	133	98	7580	0,9	2,6	3,4	1,8	1,3	8,6